НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Аналітична доповідь

Київ–2011

УДК 504.03:338.14
С69

За повного або часткового відтворення матеріалів даної публікації посилання на видання обов'язкове

Автори:
Скалецький Ю. М., д. мед. н.;
Яценко Л. Д.

За загальною редакцією *д. політ. н., заслуженого діяча науки і техніки України О. В. Литвиненка*

Електронна версія: http://www.niss.gov.ua

С 69 **Соціально**-економічний розвиток територій, що постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС: проблеми та шляхи їх подолання: зб. мат-лів «круглого столу» / за заг. ред. О. В. Литвиненка. – К. : НІСД, 2011. – 72 с.

ISBN 978-966-554-125-7

Розглянуто проблеми державної політики у сфері подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і представлено методологічні підходи до соціально-економічного відродження радіоактивно забруднених унаслідок цієї аварії територій. Додаються матеріали «круглого столу», що відбувся 29 березня 2011 р. у Національному інституті стратегічних досліджень.

Для фахівців у сфері екології, економіки та державного управління.

ISBN 978-966-554-125-7

© Національний інститут стратегічних досліджень, 2011

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТЕРИТОРІЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧАЕС

Аварія на Чорнобильській АЕС за обсягами радіоактивних викидів і масштабами радіоактивного забруднення є однією з найбільших за час використання ядерної енергії у мирних цілях.

Своєю чергою неготовність колишнього СРСР реагувати на великомасштабну радіаційну аварію (не зважаючи на те, що й до 1986 р. відбувалися зі значними радіоактивними забрудненнями великих територій) і неадекватність дій керівництва країни щодо ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС значно посилили негативний вплив її наслідків.

Зволікання з оцінкою ситуації, своєчасним поданням інформації та вжиттям захисних заходів передусім щодо обмеження перебування людей у регіоні аварії на відкритому повітрі, йодної профілактики, евакуацією населення 30-кілометрової зони призвело до невиправданого опромінення населення та зростання соціально-політичного напруження не лише на територіях довкола ЧАЕС, а й у значно більших масштабах.

Надмірно жорсткі підходи до формування зон радіоактивного забруднення території, масштабні заходи з ліквідації наслідків аварії призвели до надмірного зростання кількості потерпілих унаслідок Чорнобильської катастрофи, а також невиправдано високих матеріальних і фінансових витрат на її ліквідацію.

IV зону посиленого радіоекологічного контролю довкола ЧАЕС було виділено на підставі прогнозних оцінок дози населення від 0,5 до 1,0 мЗв/рік, тоді як чинна на 1986 р. нормативна база допускала аварійне опромінення населення у значно більших дозах, а прийняті у 1987 р. нові нормативи – до 1 мЗв/рік. Такий підхід призвів до необґрунтованого збільшення кількості потерпілих (населення IV зони). До цієї зони входить до 50 % радіоактивно забрудненої території та близько 60 % населених пунктів, що підпадають під регулювання Чорнобильського законодавства.

Прийняті урядові рішення щодо реевакуації відселеного внаслідок аварії населення спочатку у тримісячний термін (згодом збільшений до півроку) зумовили залучення до масштабних дезактиваційних робіт невиправдано великої кількості фахівців.

Чисельність Чорнобильського угрупування військ на 15.08.1986 р. перевищила 40 тис. осіб. Сотні військовослужбовців з метою пилепригнічення рукошма перекопували десятки квадратних кілометрів території довкола ЧАЕС. Наприклад, огорожу 30-кілометрової зони ЧАЕС було споруджено протягом тижня теж переважно вручну 12 тисячами військовослужбовців. На думку фахівців, такий обсяг робіт за примітивної їх механізації можна було б виконати силами 400 чоловік.

Вартість робіт, спрямованих на зменшення доз опромінення населення окремих населених пунктів, перевищувала прийняті у світі нормативи в 10, а в окремих випадках у 100 разів (м. Коростень, Житомирська обл.) Під великим питанням також доцільність масштабної евакуації населення радіоактивно забруднених територій.

По-перше, мешканців окремих населених пунктів було переселено на території, чисті від чорнобильської радіації, проте зі значною техногенно підсиленою природною радіацією (природний радон у приміщеннях), за рахунок якої дози опромінення населення є значно вищими за чорнобильські дози.

По-друге, переселене населення й досі має проблеми соціально-психологічної адаптації до нових місць проживання та порозуміння з корінними громадами.

По-третє, не виселені з різних причин мешканці навіть із II зони обов'язкового відселення соціально ліпше адаптовані, ніж відселені.

І зрештою, сотні сімей, які проживають у II зоні, відмовилися від евакуації, а з часом і значна частина евакуйованих громадян повернулася до рідних домівок на радіоактивно забруднених територіях.

Загалом, якщо з такою самою жорсткістю, як це було після аварії на ЧАЕС, провести зонування території України, зважаючи на рівні викидів шкідливих речовин в атмосферу, геохімічного забруднення ґрунтів, поверхневих вод у техногенно перевантажених регіонах, гідрогеологічних процесів у промислово-міських агломераціях і регіонах поливного землеробства, еколого-геологічних проблем гірничо-видобувних регіонів, то в Україні залишиться небагато громадян, які б не потребували соціального захисту. Орієнтуючись на можливості Союзного бюджету, було підготовлено та прийнято Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р. № 797-XII, що не мав і не має досі належного наукового підґрунтя, а також нічого спільного з чинною нормативною базою та міжнародними документами, ратифікованими Україною, із протирадіаційного захисту та відшкодування ядерної шкоди.

Пільги та компенсації, передбачені вказаним Законом, спрямовані переважно на компенсацію потенційного (а не реалізованого, як у

цивілізованому світі) ризику й у цілому не відповідають реальним ресурсним можливостям держави. За даними Міністерства фінансів, для задоволення чорнобильських пільг і компенсацій необхідно щонайменше 50 млрд грн бюджетних коштів щорічно.

Найочевиднішим негативним наслідком аварії на ЧАЕС є значне підвищення захворюваності на рак щитоподібної залози. На сьогодні (упродовж 24 років) зареєстровано понад 6 тис. випадків онкозахворювань щитоподібної залози у громадян радіоактивно забруднених територій, 20 з яких померли. Однак високі дози опромінення щитоподібної залози в результаті аварії на ЧАЕС – це не фатальність аварії, а результат несвоєчасної йодної профілактики. На жаль, і на сьогодні Україна не повною мірою готова до йодної профілактики уражень населення радіоактивним йодом в аналогічній ситуації.

Під час масштабних і фінансованих на достатньому рівні епідеміологічних досліджень виявлено підвищення ризику захворювань на лейкемію у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС. Однак подібні дослідження з вивчення впливу нерадіаційних шкідливих чинників на стан здоров'я, онкозахворюваність, тривалість життя інших контингентів населення України або не проводяться, або навіть за наявності аналогічних даних соціальних заходів не вживається.

Відомо, що у гірників вітчизняних уранових шахт захворюваність на рак легенів удвічі перевищує рівні цієї патології в Україні, і ніякої дієвої реакції з боку МОЗ чи Мінпраці не спостерігається. Такою ж спокійною є реакція Верховної Ради України та центральних органів виконавчої влади на хронічну епідемію професійної захворюваності, наприклад, у працівників вугільних шахт.

До того ж аварія на ЧАЕС не змінила територіальний розподіл (епідеміологію) онкозахворюваності в Україні. Сьогодні, як і раніше, найвищі рівні онкозахворюваності спостерігаються в Кіровоградській області (не виключено, що через високу природну радіоактивність), в областях з високою інтенсивністю сільгоспвиробництва (відповідно і використання у значних обсягах мінеральних добрив, інсектицидів та гербіцидів), а також у техногенно перенавантажених регіонах.

Причини ж найвищої в Україні захворюваності на рак у Севастополі й досі не вивчені. А в таких найбільш радіоактивно забруднених унаслідок аварії на ЧАЕС областях, як Волинська і Рівненська, рівні онкозахворюванності одині з найнижчих в Україні.

Підвищення опромінення населення України внаслідок аварії на ЧАЕС і очікування зростання онкозахворюваності мало б зініціювати на державному рівні такі заходи:

• налагодження належного радіоекологічного та медико-соціального моніторингу, а також централізованого дозиметричного контролю;

• спрямування коштів та активізація зусиль на мінімізацію доз опромінення населення від різних джерел опромінення (техногенно підсиленої природної радіації, медичного опромінення);

• реалізація заходів із ранньої діагностики та підвищення ефективності лікування онкологічних захворювань.

Також логічно було б після аварії на ЧАЕС поставити питання ядерної та радіаційної безпеки, а також аварійного реагування на випадок подібних аварій на рівень найвищих пріоритетів держави.

Разом з тим в Україні існують чималі проблеми з радіоекологічним моніторингом та централізованим дозиметричним контролем. Дані Державного реєстру осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, не викликають довіри.

Останнім часом Державним бюджетом України передбачаються кошти лише на соціальний захист постраждалих (на компенсацію потенційного ризику), а заходам, спрямованим на отримання чистої сільськогосподарської продукції на радіоактивно забруднених територіях (зменшення дози і відповідно ризику онкологічних захворювань), увага майже не приділяється.

Державна програма «Радон», метою якої є захистити громадян від техногенно підсиленої природної радіації, дози опромінення від якої у сотень тисяч громадян перевищують не лише дози опромінення постраждалих унаслідок Чорнобильської аварії, а й осіб, які професійно контактують із джерелами іонізуючого випромінювання, не прийнята.

В Україні у практиці захисту пацієнтів від медичного опромінення у більшості випадків не використовуються сучасні організаційні підходи (забезпечення і контроль якості та культура безпеки), що призводить до невиправданого завищення доз медичного опромінення.

Техногенно підсилена радіація та медичне опромінення населення складає до 80 % колективної дози опромінення населення України, а внесок опромінення внаслідок аварії на ЧАЕС знаходиться лише на рівні 3 %.

Щодо опромінення з лікувальною метою (переважно лікування онкологічних захворювань), то за даними дозового аудиту комісії МАГАТЕ/ВООЗ в окремі роки на понад половині перевірених гамма-терапевтичних апаратах в Україні доза, що спрямовувалася на злоякісну пухлину, була на 5 % більша або менша за паспортну. А це відповідно до міжнародних документів прирівнюється до радіаційної аварії. Незважаючи на те, що аудит МАГАТЕ/ВООЗ проводиться і виявляє такі недопустимі відхилення на гамма-терапевтичних апаратах, почи-

наючи з 1998 р., ніяких дієвих заходів МОЗ України з нормалізації ситуації у цій сфері не вживає.

Завдяки природним процесам, вжиттю захисних заходів, проведенню дезактиваційних робіт стан радіоактивно забруднених територій за 25 років після аварії на ЧАЕС значно поліпшився, що вплинуло й на ставлення населення до наслідків цієї аварії. За даними довготривалих соціальних опитувань кількість громадян радіоактивно забруднених територій, що не пов'язують зміни у стані здоров'я з радіаційним чинником, на сьогодні зменшилася втричі порівняно з 1993 роком. Громадян цих територій значно більше хвилює можливість працевлаштування, рівень заробітної плати, злочинність тощо.

Водночас наявна законодавча база щодо реабілітації постраждалого від аварії на ЧАЕС населення та територій спрямована переважно на консервацію існуючого стану постраждалих територій та на надання пільг і компенсацій населенню, а не на комплексне подолання наслідків аварії, відродження територій та повернення до нормального життя.

Зони радіоактивного забруднення у міру поліпшення радіоекологічної ситуації не переглядаються. Відповідно значні території України штучно перетворені державою на депресивні, не вживається майже ніяких дієвих заходів задля виходу із ситуації, що склалася.

Навіть на 25-му році після аварії на ЧАЕС через недосконалу державну політику залишається до 100 населених пунктів, де вміст радіонуклідів у продуктах харчування місцевого виробництва перевищує допустимі межі. Хоча потрібні не такі вже й значні ресурси, аби вирішити цю проблему.

Неузгодженість положень Чорнобильського законодавства та інших нормативних актів, виданих на його виконання щодо розмірів пільг і компенсацій, викликала масові звернення громадян до суду з позовами проти держави (у 2009 р. подано позовів на суму 1 млрд грн, а на кінець 2010 р. – на 1,7 млрд грн). За такої динаміки можливі значні негативні соціально-економічні та соціально-політичні наслідки.

Крім того, за повідомленнями з регіонів, стягування цих коштів з держави перетворилося на прибутковий бізнес для місцевих судів, що сприяє розвитку корумпованості та деградації судової системи. Для виправлення ситуації необхідні рішучі скоординовані дії Кабінету Міністрів, Верховної Ради і Верховного Суду.

Відомо, що аварія на ЧАЕС стала потужним поштовхом громадсько-політичної активності в Україні та поза її межами. Не лише природозахисні, а й інші політичні сили, у т. ч. й кандидати у депутати від мажоритарних виборчих округів, отримували перемогу на виборах, експлуатуючи чорнобильську проблематику. Однак через відсутність

виваженої екологічної політики в Україні риторика політичних дискусій і досі рясніє намаганнями перебільшити наслідки цієї аварії та обіцянками нових пільг. Переважно виокремлений аналіз та оцінка радіаційних ефектів без порівняння їх з ефектами від інших шкідливих чинників, існування Міністерства, до складу назви якого входить фраза «та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи», щорічні парламентські слухання до чергових роковин аварії на ЧАЕС за участю одних і тих самих політиків і громадських діячів, зацікавлених у консервації наслідків цієї аварії тощо породжують неадекватне сприйняття населенням радіаційних ризиків зі схильністю до їх перебільшення. Наслідки аварії на ЧАЕС та проблеми їх ліквідації достатньо ґрунтовно вивчалися соціологами, економістами, радіоекологами, медичними та іншими фахівцями, однак очевидно, що є потреба кваліфікованого аналізу цієї ситуації політологами та фахівцями з інформаційних технологій.

Хибність вітчизняної політики щодо подолання наслідків аварії на ЧАЕС добре зрозуміла й міжнародним організаціям та іншим країнам. За таких умов розраховувати на міжнародну допомогу або співпрацю у цій сфері Україні навряд чи доводиться.

Висновки та пропозиції

1. Державна політика з подолання наслідків аварії на ЧАЕС є безсистемною та недостатньо ефективною, вона сприяє формуванню соціальної апатії у частини постраждалого населення, розрахунку на допомогу іззовні, провокує соціально-психологічне напруження серед потерпілих громадян, а також не є чутливою до позитивних змін радіаційної ситуації та громадської думки щодо наслідків цієї аварії.

2. Акцентування уваги держави, природозахисних політичних і громадських організацій на проблемах Чорнобиля та водночас майже ігнорування соціально та економічно більш значимих екологічних (у т. ч. і радіаційно зумовлених) проблем інших регіонів є очевидним порушенням принципу соціальної справедливості.

3. Неспроможність держави ресурсно забезпечити численні пільги та компенсації, задекларовані у Чорнобильському законодавстві, з одного боку, і законодавчі обмеження щодо розвитку радіоактивно забруднених територій – з іншого, на сьогодні є однією з найактуальніших проблем подолання наслідків аварії на ЧАЕС.

4. Держава не приділяє належної уваги питанням ядерної та радіаційної безпеки, а також аварійного реагування на випадок радіаційної аварії.

5. Низка політичних сил і громадських організацій зацікавлені в консервації ситуації на територіях, радіоактивно забруднених унаслідок аварії на ЧАЕС.

Зважаючи на зазначене вище, пропонуємо:

1) *Верховній Раді України* внести зміни до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», що узаконювали б визначення Кабінетом Міністрів України розмірів компенсаційних виплат, доплат і допомоги відповідно до реальної платоспроможності держави;

2) *Кабінету Міністрів України*:

• у термін до кінця II кварталу 2011 р. з урахуванням результатів громадського обговорення та рекомендацій Міжнародної науково-дослідної конференції «25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього», інших заходів, пов'язаних з цією датою, розробити та подати до Верховної Ради України Проект закону України «Про Концепцію державної політики щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на сучасному етапі», передбачивши внесення відповідних змін до чинного Чорнобильського законодавства;

• забезпечити розроблення Державної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 рр., визначивши основною її метою соціально-економічну та радіаційно-екологічну реабілітацію радіоактивно забруднених територій, створення умов для ведення господарської діяльності без обмежень за радіаційним чинником і подальше зниження ризику для здоров'я населення;

• передбачити фінансування вищезгаданих заходів у необхідних обсягах при внесенні змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік», розробленні проектів законів про Державний бюджет України на наступні роки та Державної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 рр.;

• прискорити виконання п. 3 Указу Президента України «Про заходи, пов'язані з 25-ми роковинами Чорнобильської катастрофи» від 11.10.2010 р. № 973/2010 щодо забезпечення перегляду меж зон радіоактивно забруднених територій;

• у місячний термін проаналізувати ситуацію, що склалася з виплатою за судовими рішеннями компенсацій, доплат, допомоги та пенсій громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та до кінця 2011 р. ужити заходів щодо забезпечення контролю держави над ситуацією та дотримання рівності прав громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на передбачений законодавством соціальний захист;

• посилити інформаційну політику держави щодо чорнобильських питань на засадах правдивості, об'єктивності та неупередженості, відкритості, прозорості, наукової обґрунтованості з використанням висновків і рекомендацій Міжнародного Чорнобильського форуму та Наукового комітету з дії атомної радіації ООН, з орієнтацією на цільові групи та їх інформаційні потреби, надати цій політиці системного характеру та перетворити на ефективний інструмент подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

• активізувати підготовку до Міжнародної науково-практичної конференції «25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього», вживши заходів щодо забезпечення підтримки її проведення з боку організацій системи ООН та скоординованої взаємодії з Республікою Білорусь і Російською Федерацією;

3) *Кабінету Міністрів України* та НАН України продовжити практику регулярного проведення соціологічного моніторингу соціально-економічних умов життя та соціально-психологічного стану потерпілих, здійснення оцінок стану, потреб і перспектив відродження активної життєдіяльності;

4) *Верховному Суду України* запропонувати узагальнити судову практику розгляду справ, пов'язаних із питаннями виплати компенсацій, доплат, допомоги та пенсій громадянам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, відповідно до вимог Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» та за рішеннями уряду;

5) *Національному інституту стратегічних досліджень*:

• провести політологічний аналіз ситуації довкола аварії на ЧАЕС, висвітлити екополітичні аспекти проблем з ліквідації її наслідків та доповісти щодо отриманих даних на Міжнародній науково-практичній конференції «25 років Чорнобильської катастрофи. Безпека майбутнього»;

• започаткувати практику аналізу та ранжування усіх загроз національній безпеці в екологічній сфері за рівнем ризику з підготовкою відповідних аналітичних матеріалів як основи для прийняття управлінських рішень органами державної влади в екологічній сфері, інформаційної бази для співпраці з вітчизняними політичними силами, громадськими організаціями, міжнародними та регіональними організаціями щодо формування прагматичної екологічної політики, у т. ч. із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС.

Додаток

МАТЕРІАЛИ ЗАСІДАННЯ «КРУГЛОГО СТОЛУ»

29 березня 2011 р. в Національному інституті стратегічних досліджень відбулося засідання «круглого столу» з теми «Державна політика подолання наслідків аварії на Чорнобильській АЕС: час змін настав». У обговоренні взяли участь представники органів державної влади, політичних партій, неурядових організацій, науковці й аналітики, провідні експерти сфери та представники засобів масової інформації.

В обговоренні взяли участь:

АРЕШОНКОВ Володимир Юрійович	перший заступник голови Житомирської обласної ради
БІРЮКОВ Дмитро Сергійович	старший консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ВАСЬКО Володимир Терентійович	начальник відділу пільг та компенсаційних виплат Департаменту соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи
ВАЩЕНКО Костянтин Олександрович	заступник Міністра соціальної політики
ВЕРГУН Ольга Миколаївна	консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ГАЙСЕНКО Андрій Володимирович	завідувач відділу протиракової боротьби Національного інституту раку МОЗ України
ДУТОВ Олександр Іванович	заступник начальника відділу аналізу та координації розвитку тваринництва з радіологічною інспекцією Міністерства аграрної політики України
ЄРМОЛАЄВ Андрій Васильович	директор Національного інституту стратегічних досліджень
ЖАРОВА Любов Валеріївна	провідний науковий співробітник відділу економічних проблем екологічної політики та сталого розвитку Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

ЗАЙВЕНКО Валентина Вікторівна	заступник директора Департаменту соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи – начальник відділу нормативно-правового забезпечення
ЗАХМАТОВ Володимир Дмитрович	провідний науковий співробітник НАН України Інституту телекомунікації
ІВАНЮТА Сергій Петрович	старший консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
КАЧИНСЬКИЙ Анатолій Броніславович	радник директора Національного інституту стратегічних досліджень
КОНДРАТОВ Сергій Іванович	науковий співробітник відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
КУЦЕНКО Віра Іванівна	завідувач відділу суспільних проблем сталого розвитку ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»
ЛИННИК Світлана Олексіївна	директор Департаменту у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи Державного агентства з управління зоною відчуження МНС
ЛЯШЕНКО Степан Олексійович	голова виконавчого комітету Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз Чорнобиль України»
МАКСИМЕНКО Клавдія	національний координатор Міжнародної науково-інформаційної мережі з питань Чорнобиля
МИРНИЙ Сергій Вікторович	незалежний експерт
МОСКАЛЕНКО Володимир Васильович	мер м. Коростеня
ОЛЕЩЕНКО Микола Михайлович	перший заступник голови Житомирської обласної державної адміністрації
ОМЕЛЬЯНЕЦЬ Микола Іванович	провідний науковий співробітник лабораторії демографії Інституту радіаційної гігієни і епідеміології

ПОТАПЕНКО **Вячеслав Георгійович**	головний консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
СКАЛЕЦЬКИЙ **Юрій Миколайович**	завідувач відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
УДОВИЧЕНКО **Володимир Петрович**	мер м. Славутича
ЦУПРИКОВ **Вячеслав Антонович**	старший науковий співробітник Наукового центру радіаційної медицини АМН України
ЧУМАК **Анатолій Андрійович**	завідувач відділу координації, планування та аналізу наукових досліджень
ЯКОВЛЕВ **Євген Олександрович**	головний науковий співробітник відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ЯКУШЕНКО **Любов Миколаївна**	старший консультант відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень
ЯЦЕНКО **Володимир Михайлович**	представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини
ЯЦЕНКО **Любов Дмитрівна**	головний спеціаліст відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

ЄРМОЛАЄВ Андрій Васильович,
директор Національного інституту стратегічних досліджень

Шановні колеги!

Минула вже майже чверть сторіччя з того часу, як сталася аварія на Чорнобильській АЕС, докорінно змінилася радіоекологічна ситуація на забруднених унаслідок аварії територіях, витрачено мільярди доларів США на ліквідацію наслідків цього лиха, однак залишаються невирішеними не лише окремі початкові проблеми, але й з'явилися нові.

На сьогодні на забруднених територіях почали переважати соціально-психологічні та економічні проблеми. За час, що минув з 1986 р., зруйнувався звичний уклад життя, відбулася переорієнтація населення на підтримку держави та дотації, які останнім часом надходять дедалі в менших обсягах.

Однак зрозуміло, що 50 млрд грн бюджетних коштів, необхідних для забезпечення всіх пільг і переваг, передбачених Чорнобильським законодавством для постраждалих громадян, не сумісні з економічними можливостями держави, і сподіватися на принципове поліпшення ситуації не доводиться. Такі обставини провокують масові звернення громадян до суду з позовами на державу, загальна сума яких у 2010 р. становила близько 2 млрд грн. При цьому держава втрачає, а може, вже втратила контроль над цим процесом.

Перші спроби вирішення пункту Указу Президента України «Про заходи, пов'язані з 25-ми роковинами Чорнобильської катастрофи» щодо перегляду меж зон радіоактивно забруднених територій також наштовхнулися на значні перепони. Не простішими для вирішення є й інші завдання, визначені в цьому Указі, наприклад щодо відселення потерпілих із II зони обов'язкового відселення.

Не залишає сумніву той факт, що Загальнодержавна програма подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на найближчі 5 років має урахувати реальну ситуацію на радіоактивних територіях, напрацювання вітчизняної науки, висновки та пропозиції Чорнобильського форуму (2005 р.), досвід формування і реалізації аналогічних програмних документів і Білорусі, і Росії.

Загальнодержавна програма відродження та розвитку територій, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, об'єктивно назріла, і лише така програма має перспективу та знайде розуміння й підтримку світової спільноти. Не виключено, що формування такої програми потребуватиме певних змін і в Чорнобильському законодавстві.

Не можливий, на наш погляд, успіх у відновленні повноцінного життя на радіоактивно забруднених територіях без виваженої, послідовної інформаційної політики з чорнобильських проблем та адекватного сприйняття радіаційних ризиків.

Ми усвідомлюємо складність згаданих та інших проблем із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, а тому перш ніж виносити їх на розгляд Радою національної безпеки і оборони чи Кабміном, пропонуємо їх обговорити із залученням усіх зацікавлених сторін.

З метою максимального використання інтелектуального потенціалу Міжнародної конференції до 25-х роковин Чорнобильської катастрофи варто було б представити на цьому заході попередньо обговорену та максимально узгоджену позицію України щодо основних післячорнобильських проблем і способів їх вирішення. Тому сподіваюся, що це не остання наша зустріч для обговорення таких питань.

СКАЛЕЦЬКИЙ Юрій Миколайович,
завідувач відділу техногенної та екологічної безпеки Національного інституту стратегічних досліджень

Шановні учасники засідання круглого столу!

Аварія на Чорнобильській АЕС одна з найбільших техногенних надзвичайних ситуацій у світі. Через неготовність колишнього СРСР до реагування на великомасштабну радіаційну аварію на загальнодержавному, галузевому, об'єктовому та регіональному рівнях масштабність наслідків аварії, складність конфігурації та багатокомпонентність радіоактивного забруднення зумовили певну розгубленість керівництва держави на початковому етапі після аварії на Чорнобильській АЕС і зволікання з ужиттям невідкладних заходів із мінімізації наслідків аварії. Сподівання на швидке повернення евакуйованого населення у покинуті домівки зумовило масштабні дезактиваційні роботи із залученням сотень тисяч ліквідаторів. Оскільки використовувався переважно лише принцип неперевищення дози при забезпеченні радіаційної безпеки робіт із ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, часто невиправдано витрачалися значні ресурси, залучалися десятки тисяч людей туди, де за мінімальної механізації міг справлятися значно менший контингент.

Мотивуючись невизначеністю доз опромінення всіх постраждалих і сподіваннями на необмежені можливості Союзного бюджету, були запропоновані дуже високі рівні соціального та протирадіаційного захисту всіх постраждалих. Розпочалося масштабне відселення людей, хоча левова частка дози ними вже була отримана й ці заходи суттєво не впливали на ступіть опроміненості громадян.

Логічно, що в країні, де сталася така аварія, питання ядерної та радіаційної безпеки у ієрархії державних цінностей має піднятися до рівня важливості державного суверенітету та недоторканості державних кордонів. Має бути розгорнута діяльність з економії кожного мЗв колективної дози. Розвиток радіологічної й онкологічної служб мають піднятися до кращих світових взірців, сільськогосподарському виробництву слід було перейти на сучасні технології з виробництва чистої продукції.

Разом з тим у нас лише 15 % необхідних нормативних документів із регулювання радіаційної безпеки (СПОРО-85). Такі сучасні організаційні підходи забезпечення радіаційної безпеки, як забезпечення і контроль якості та культури безпеки при використанні джерел іонізуючого випромінювання, в Україні практично не реалізуються. Прошу не ототожнювати з ядерними установками. В атомній галузі ситуація ліпша.

Належних заходів щодо зниження радіаційного опроміненння у медичній сфері й техногенно підсиленої природної радіації не проводиться, а ці дози реально значно вищі за чорнобильські. Ціною ігнорування техногенно підсиленої природної радіації в Україні є 8 000 випадків онкозахворювань на рік. Проте загальнодержавна програма «Радон» в Україні досі не прийнята.

У Білорусі, наприклад, створена одна з ліпших не лише на теренах СНД, але і в Європі система забезпечення та контролю якості у сфері використання ДІВ у медичній практиці. В Україні, на жаль, радіологічна й онкологічна служби за структурою та оснащеністю далекі від оптимальних. Невідомо, чого більше – користі чи шкоди – приносять наявні апарати променевої терапії.

Занепала ядерна медицина, вкрай необхідна для діагностики та лікування раку щитоподібної залози. За 25 років так і не відкрито жодного центру позитронно-емісійної томографії. Програма з виробництва вітчизняних радіофармпрепаратів не виконана.

Дієві заходи з отримання чистої сільськогосподарської продукції на радіаційно забруднених територіях майже не реалізовуються. Окремі дії, що проводяться зі зменшення дози, мають сумнівну ефективність. Наприклад, ще донедавна держава витрачала понад 10 млн грн на

контроль вмісту радіонуклідів у сільгосппродукції. Хоча доведено, що цей захід майже не впливає на величину дози опромінення населення. Для того, щоб в Україні взагалі забули про радіоактивно забруднене молоко Мінагропром просить 5, максимум 8 млн грн, однак такі кошти не виділяються, вони не передбачені й у проекті державного бюджету на 2011 рік.

За час, що минув після аварії на ЧАЕС, у результаті природних процесів і дезактиваційних заходів значно знизилися рівні радіоактивного забруднення. Хоча й залишається ще близько 100 населених пунктів, у яких дози опромінення за консервативними (з великим запасом) оцінками можуть перевищувати 1 мЗв на рік.

У населення, яке проживає на радіоактивно забруднених територіях, та у евакуйованого населення не зареєстровано підвищеного рівня онкологічних захворювань, що підтвердило коректність методик з оцінки доз опромінення й точність прогнозних оцінок щодо онкологічної захворюваності, зроблених у перші роки після аварії, а також підтвердило той факт, що евакуація й особливо переселення громадян після аварії на ЧАЕС у таких значних масштабах не були виправданими. Очевидно, що з радіаційно-гігієнічних міркувань відселення громадян навіть із зони обов'язкового відселення сьогодні недоцільне. Тим більше, що тисячі відселених із цієї зони громадян повернулися у свої населені пункти (смт Народичі).

Розпалися не лише радіонукліди, але й страхи перед ними. Дедалі менше населення пов'язує стан свого здоров'я з радіаційним впливом. Спостерігається тенденція до спаду захворюваності на рак щитоподібної залози. Хоча варто сказати, що останній – це не фатальний наслідок радіаційної аварії, а проблема неготовності до аварійного реагування. Чи зроблено щодо цього висновки? Ні, не зроблено. Це – теж питання для обговорення.

Навіть у Проекті закону «Про Стратегію національної екологічної політики України на період до 2020 року», до розроблення якої залучалися природозахисники та громадські організації, наслідки Чорнобильської катастрофи не віднесені до найбільш актуальних сучасних еколого-техногенних проблем в Україні.

Здавалося б, є всі підстави розпочати відроджувати та розвивати радіоактивно забруднені території. Передусім слід переглянути межі зон радіоактивно забруднених територій. НКРЗУ вже вдруге робить спробу розробити механізм здійснення цього перегляду, проте проблеми у цій справі досі існують.

Було чимало розмов про недоцільність виділення IV зони радіоактивного забруднення (зони посиленого радіоекологічного контролю)

за прогнозною дозою на рік від 0,5 до 1 мЗв (*допустима доза для населення до 1 мЗв на рік, крім природного та медичного опромінення*).

Однак розглянемо такий показник, як ризик для різних видів діяльності та негативних екологічних впливів. На сьогодні середня фактична доза для персоналу в Україні знаходиться на рівні 1 мЗв. Така сама ситуація і у світі. Тобто доза співставна з можливою дозою у IV зоні радіоактивного забруднення. Відповідно ризик смерті становить $3 \cdot 10^{-7}$ на рік – такий, що не потребує ніяких компенсацій. При цьому, на окремих вугільних шахтах в Україні дози опромінення від техногенно підсиленої природної радіації працівників, які працюють під землею, є вищими за 20 мЗв на рік, не говорячи про високий ризик смерті шахтарів. Однак пільги у шахтарів і у працівників, які контактують з ДІВ, суттєво не відрізняються. Що з цього приводу думає міжнародна спільнота?

На особливу увагу заслуговує соціальний захист громадян, постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи. Обґрунтованість розмірів пільг і компенсацій, передбачених громадянам відповідно до Чорнобильського законодавства теж викликає запитання. Крім того, на виконання задекларованих у Чорнобильському законодавстві пільг і переваг усіх коштів ніколи не виділяли та й знайти такі кошти (близько 50 млрд на рік) нереально.

Неузгодженість між Чорнобильським законодавством і нормативною базою Кабінету Міністрів щодо надання пільг і переваг (які певною мірою обмежують ці пільги) спровокувало масові судові позови громадян проти держави. Нещодавно я повернувся з міста Коростень Житомирської області. Там позовів у судах на 40 млн грн, а річний бюджет міста – трохи більше 100 млн грн. Місцевій владі не позаздриш. Загалом по Україні таких позовів громадян тільки цього року близько 2 млрд грн.

Найбільш потерпілі від аварії на ЧАЕС країни (Білорусь, Росія і Україна) звернулися до ООН із проханням допомогти розібратися з наслідками аварії. ООН відгукнулася – маємо висновки щодо чорнобильських проблем і рекомендації з їх подолання. Ідеться про Чорнобильський форум. Понад те, за організаційної та фінансової підтримки ООН на радіоактивно забруднених територіях реалізуються сотні проектів, спрямованих саме на відродження і розвиток цих територій. Заслуговує на увагу Міжнародна дослідницька та інформаційна мережа з питань Чорнобиля, спрямована на подолання у населення соціально-психологічних проблем.

На наш погляд, висновки та рекомендації Чорнобильського форуму могли б стати основою відродження й розвитку територій, що постраж-

дали внаслідок Чорнобильської катастрофи. Є конструктивні напрацювання вітчизняної наукової спільноти, досвід наших сусідів – Білорусі та Росії. Уже в назві Загальнодержавної цільової соціальної програми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 роки мають звучати слова: відродження і розвиток. Однак реалізувати усе це буде непросто. Вважаю, що навряд чи можна буде щось зробити не внісши зміни до Чорнобильського законодавства. Пропоную порадитися.

ВАЩЕНКО Костянтин Олександрович,
заступник Міністра соціальної політики України

З моменту аварії на ЧАЕС крім завдань техногенно-екологічного напряму перед державою постали питання забезпечення належної соціальної допомоги постраждалим громадянам. За два десятиріччя в Україні створено комплексну та розгалужену систему соціального захисту чорнобильців, що ґрунтується на чіткій нормативно-правовій базі та відповідному бюджетному фінансуванні.

Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» передбачено надання постраждалим громадянам близько ста видів пільг, компенсаційних виплат, доплат і допомог, з яких понад 50 потребують фінансового забезпечення. На сьогодні соціальною підтримкою держави користуються понад 2 млн 200 тис. постраждалих осіб, у т. ч. майже 256 тис. учасників ліквідації аварії. З-поміж останніх 66,5 тис. інвалідів, з яких 33 тис. мають статус інваліда війни з одержанням відповідних пільг. На жаль, через об'єктивні причини кількість інвалідів постійно зростає. Якщо у 1991 р. таких осіб налічувалося близько 2 тис., то на сьогодні майже 113 тис., у т. ч. близько 3 тис. дітей.

Відповідно до Закону України «Про Державний бюджет на 2011 рік» видатки на соціальний захист і соціальне забезпечення чорнобильців передбачено загальним обсягом 7 млрд 777 млн грн, що майже на 30–32 млн більше, ніж у бюджеті 2010 р.

Щодо тих програм, головним розпорядником яких є Мінсоцполітики, то обсяг видатків на їх виконання у 2011 р. вдалося зберегти на минулорічному рівні.

Водночас варто наголосити, що реалізація базового чорнобильського закону у повному обсязі вимагає майже 74 млрд грн, що проблематично для будь-якої країни навіть у період економічного зростання. На жаль, з часу прийняття у 1991 р. базового чорнобильського закону у повному обсязі він виконувався лише перші 2 роки. Отже, загаль-

ний стан дотримання державою обіцяного рівня соціальних гарантій викликає цілком зрозуміле та справедливе невдоволення з боку чорнобильців. Ідеться і про питання житла, і про медико-санітарне забезпечення, і про санаторно-курортне лікування, і, звичайно ж, про пенсії. Дійсно, держава заборгувала перед чорнобильцями, а кількість проблем, що накопичувалися роками та передавалися від уряду до уряду, продовжує зростати. Чому так сталося?

Як невід'ємний складник державної соціальної політики, система соціального захисту чорнобильців уражена тими самими загальними хворобами. Слід чесно визнати, що соціальний популізм наполегливо підривав ефективність, збалансованість і реалістичність системи соціального захисту. Судіть самі, загальна сума коштів, необхідних сьогодні для забезпечення соціальних гарантій усіх пільговиків у країні (це понад 250 позицій), сягає 160 млрд грн. У підсумку маємо ситуацію, коли наявні бюджетні кошти розпорошуються за принципом «усім потрошку», а громадяни, які дійсно потребують допомоги з боку держави, у достатньому обсязі її не отримують. У цьому випадку ідеться про ліквідаторів, інвалідів Чорнобиля і, звичайно ж, дітей. Очевидно, що цю сферу потрібно упорядкувати. Це означає, що перед нами – необхідність ґрунтовного перегляду підходів до соціального захисту чорнобильців з метою його якісного поліпшення.

В основу оновленої стратегії держави з цього питання має бути покладено **5 основних принципів**.

Перший – адресність. Ідеться про надання підтримки пріоритетним категоріям постраждалих, у т. ч. з урахуванням доходів і потреб конкретного громадянина та його родини.

Другий – доцільність. Необхідно провести чесну й неупереджену інвентаризацію наявного на сьогодні переліку пільг і виплат, відмовитися від тих, які не мають принципового значення, що дасть можливість сконцентрувати бюджетні ресурси на тих програмах, які насправді потрібні чорнобильцям (наприклад медицина). У цьому контексті актуалізується питання щодо перегляду меж зон радіоактивного забруднення (звісно, на підставі ґрунтовного наукового аналізу).

Третій принцип – системність. Очевидно, що соціальні питання не можуть вирішуватися окремо від економічних, екологічних і гуманітарних. Лише системний підхід може забезпечити бажаний результат. Стосовно відродження вже згаданих зон, та передусім ідеться про відповідні економічні стимули та преференції, адекватні податкові й інші механізми, що мають дати потужний імпульс розвитку колись забруднених територій, забезпечити приплив інвестицій, повернути людей до роботи на власній землі.

Четвертий – послідовність. Маємо забезпечити наступність і чітке бачення перспективи у вирішенні всього комплексу питань щодо Чорнобиля, тому нова програма подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, яка готується урядом, з одного боку, враховуватиме весь позитивний досвід, накопичений за попередній період, а з іншого – закладатиме основи для якісно нової державної політики у цій сфері.

І зрештою, *п'ятий принцип – поступовість.* Не зважаючи на запущеність багатьох проблем, було б помилкою вдаватися до якихось радикальних заходів, так би мовити, рубати з плеча. Необхідні реформи відбуватимуться поетапно й виважено, на основі постійного діалогу з громадськістю та експертним середовищем.

Сьогодні ми активно взаємодіємо із Всеукраїнською організацією «Союз Чорнобиль України», іншими громадськими організаціями в межах створених при Міністерстві соціальної політики України робочих груп. Найближчим часом наші спільні напрацювання презентуватимуться у вигляді конкретних проектів законів та урядових постанов. Зокрема, ми разом працюємо над питанням внесення змін до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» стосовно впровадження формульного підходу для нарахування пенсій ліквідаторам та інвалідам Чорнобиля з урахуванням розміру їхньої заробітної плати в період роботи під час ліквідації, терміну перебування в зоні тощо.

Говорячи про пенсії, не можна не сказати про актуальну нині пенсійну реформу, яка готується. Варто зазначити, що в цілому вона не матиме негативних наслідків для чорнобильців.

Перше і головне: у разі прийняття Законопроекту «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» № 7455 раніше призначені пенсії виплачуватимуться в розмірах, які не можуть бути нижчими від уже встановлених. Власне, обмеження стосується лише двох позицій: максимального розміру пенсій, який не має перевищувати 10 мінімальних (на сьогодні це 7,5 тис. грн), а також виплати спеціальних пенсій у разі, якщо учасник ліквідації є державним службовцем або прокурором. Є 10 категорій, прирівняних згідно зі спеціальними законами до державних службовців. Тобто на період роботи виплата пенсії здійснюватиметься в розмірах, обчислених відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». І лише після звільнення пенсії виплачуватимуться в розмірах, визначених спеціальними законами.

Акцентую увагу, що особам, які працювали або проживали на територіях радіоактивного забруднення, право на зменшення пенсійного віку буде збережено. Так, упродовж усього періоду збільшуватиметься

вік виходу на пенсію (до 31 грудня 2020 р.) Ще раз наголошую: зазначені вище норми стосуються лише пенсій, призначених після набрання чинності цим законом.

Також ми майже вийшли на узгоджену позицію стосовно оздоровлення. З метою підвищення якості санаторно-курортного лікування, ефективності оздоровчого процесу доцільно вдосконалити механізм закупівлі, розподілу та видачі путівок, посилити кваліфікаційні вимоги до учасників тендерних процедур (зокрема йдеться про використання можливостей місцевих оздоровчих баз із урахуванням успішного досвіду роботи закладів із оздоровлення та думки самих чорнобильців) також задля відповідності придбаних путівок нозології захворювань згідно з поданими заявами на оздоровлення; і, звичайно, важливим є поліпшення соціально-побутових умов перебування у санаторно-курортних закладах.

Також передбачено посилити роботу щодо здійснення перевірок закладів на предмет дотримання ними умов договорів із надання оздоровчих послуг і до, і після укладання відповідних договорів з учасниками тендерних процедур.

ЯЦЕНКО Володимир Михайлович,
представник Уповноваженого
Верховної Ради України з прав людини

Вважаю за необхідне нагадати, що був народним депутатом України I, II, III скликань Верховної Ради України і брав безпосередню участь у розробленні та прийнятті чинних Концепції проживання населення на забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи територіях, законів України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи».

Доводиться не вперше вислуховувати критику «чорнобильських» законів, надмірна затратність яких начебто і є першопричиною кризового стану захисту постраждалих, їхніх численних судових позовів, зокрема й до Європейського суду з прав людини.

Не можу погодитися з такими висновками ось чому. Максимальна чисельність осіб, які мали статус постраждалих, колись перевищувала 3,5 млн. Зараз інвалідів, ліквідаторів, потерпілих і дітей налічується трохи понад 2,2 млн, тобто у 1,5 разу менше. Водночас економічна ситуація в країні нині є набагато ліпшою порівняно з 90-ми роками XX ст., а отже, бюджетні надходження мають бути незрівнянно біль-

шими. Таким чином, стан забезпечення законних прав чорнобильців мав би бути значно ліпшим. Але відбувається з точністю до навпаки – у 90-х роках не було стільки проблем у реалізації прав постраждалих. Отже, основна причина кризи не в законах, а в організації їх виконання, зрештою – в управлінні.

У Концепцію проживання населення на забруднених територіях і згадані закони України закладено комплексний підхід щодо мінімізації негативних наслідків Чорнобильської катастрофи, зокрема таких: здійснення дезактивації, перепрофілювання господарської діяльності, повноцінного харчування дітей, поліпшення житлових умов, надання кваліфікованої медичної допомоги тощо.

Раніше державний комітет (згодом – Міністерство з питань надзвичайних ситуацій та захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи) здійснювали координацію всього зазначеного комплексу заходів.

Працювали й чорнобильські управління в областях, районах і містах. Зараз немає ані єдиного центру управління, ані відповідних органів на місцях. Чорнобильська проблематика розділена між відомствами, які діють кожне на власний розсуд. У результаті – низку важливих Чорнобильських програм узагалі згорнуто, зокрема такі, як реабілітація забруднених територій, будівництво житла тощо. Фінансування найбільш актуальної проблеми – комплексного медико-санітарного забезпечення населення – скорочено майже у 8 разів. Одному постраждалому на рік виділяється на ліки лише 2,6 грн. Припинено й фінансування наукових досліджень. Це неприпустимо, оскільки ситуація потребує безперервного наукового супроводу, управлінські рішення мають прийматися на підставі наукових висновків, а не так, як заманеться чиновнику.

Зрештою, вся система заходів щодо захисту постраждалих зведена лише до виплат грошових компенсацій і пенсій. Люди не бачать і не відчувають нічого іншого. Тому вони й виборюють кошти, що належать їм за законом, звертаючись до судів. Влада, бажала вона цього чи ні, своїми діями провокувала і продовжує провокувати людей до подібних дій.

Отже, без поновлення комплексності у здійсненні заходів щодо захисту постраждалих, без координації усієї роботи єдиним центром проблеми лише загострюватимуться.

Наступне питання – удосконалення законодавства. Урядом внесено до Верховної Ради України Законопроект «Про гарантії держави щодо виконання рішень суду» № 7562, яким пропонується, зокрема, надати право уряду самому визначати розміри компенсацій постраж-

далих. На нещодавніх парламентських слуханнях жоден із виступаючих не підтримав цей Законопроект.

«Союз Чорнобиль України» та інші громадські організації провели низку акцій протесту, вимагаючи відкликати Законопроект і доопрацювати його в інтересах людей. Уповноважений з прав людини у поданні Прем'єр-міністрові України також вимагає відкликати Законопроект як такий, що суперечить Конституції України, і доопрацювати його з представниками громадських організацій чорнобильців. Наголошую, що такий компроміс може бути знайдено, і, зокрема, «Союз Чорнобиль України» готовий внести відповідні пропозиції.

І нарешті, про механізм перегляду зон радіаційного забруднення. Якщо робити це механічно, зважаючи лише на показник дози за рік, то такий підхід не сприйматиметься людьми і може спричинити збурення на постраждалих територіях. У загальнодержавній програмі мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи передбачалася необхідність прийняття державної програми реабілітації забруднених населених пунктів. На жаль, попередніми п'ятьма роками ця вимога закону так і не була реалізована.

Таку програму треба і можна створити за відповідної концентрації зусиль МНС, Мінсоцполітики, інших міністерств і місцевих органів влади. Такий шлях люди сприймуть із розумінням, якщо до того ж підкріпити його відповідними роз'яснювальними заходами.

ОЛЕЩЕНКО Микола Михайлович,
перший заступник голови
Житомирської обласної державної адміністрації

Унаслідок впливу радіоактивних матеріалів і речовин зі зруйнованого реактора на Чорнобильській АЕС прямого радіоактивного ураження зазнали 734 населені пункти області, з них – 7 віднесені до зони відчуження, 63 – до зони безумовного (обов'язкового) відселення, 301 – до зони гарантованого добровільного відселення та 363 – до зони посиленого радіоекологічного контролю.

За 25 років наша держава і всі ми набули значного досвіду боротьби із чорнобильською бідою. Але поруч із цим досвідом, як на мене, маємо одну небезпеку. За ці роки, варто зізнатися, відчуття небезпеки притупилося. Вважаю, що в результаті сьогоднішнього «круглого столу» ми зможемо сказати собі й усьому суспільству: настав новий етап активної та наступальної боротьби із Чорнобильською катастрофою.

Саме тому 2011 рік проголошено Президентом України В. Ф. Януковичем роком розв'язання чорнобильських проблем. Прийнято від-

повідний указ Президента України та дано низку доручень Кабінету Міністрів України, відповідним міністерствам, обласним державним адміністраціям.

Учасниками парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи», які відбулися 16 березня 2011 р., зазначено, що, незважаючи на тривалий післяаварійний час, досі існує низка проблем, які потребують комплексного підходу до подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та захисту постраждалого населення.

Невідкладними є такі завдання:

• законодавче вдосконалення системи пенсійного забезпечення громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

• фінансування програм із забезпечення житлом громадян, які проживають у зоні безумовного (обов'язкового) відселення, та особливо критичної групи – інвалідів із числа учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС;

• забезпечення путівками на оздоровлення дорослих і дітей;

• забезпечення за рецептами лікарів безоплатними ліками;

• надання безоплатного харчування потерпілим дітям;

• надання спеціалізованої медичної допомоги важкохворим.

Дієвим інструментом у цьому аспекті була Загальнодержавна програма подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 роки, затверджена Законом України від 14 березня 2006 р. № 3522-IV. Ця Програма охоплювала весь спектр напрямів діяльності центральних органів виконавчої влади з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи від збереження здоров'я та соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, до організації міжнародного співробітництва у справах подолання наслідків аварії на ЧАЕС.

На жаль, указана Програма втратила чинність у 2010 р., а нова в законодавчому порядку ще не прийнята. Подальше розв'язання комплексу проблем із подолання наслідків Чорнобильської катастрофи потребує прийняття Верховною Радою України Закону України «Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 роки», пропозиції до проекту якого були подані Житомирською облдержадміністрацією до МНС України. На сьогодні Кабінетом Міністрів України узагальнено пропозиції, надані органами виконавчої влади місцевого рівня та профільними науковими установами.

Зважаючи на зазначене та надзвичайну актуальність порушеного питання, вважаю за необхідне прискорити прийняття цього важливого закону.

Узагалі, випробування, які ми пройшли, додали нам життєвого досвіду, збагативши тим самим розум і душу. І саме з урахуванням набутого досвіду ми повинні підходити до розв'язання комплексу проблем і невирішених питань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

Пропозиції щодо поліпшення ситуації на забруднених територіях Житомирщини обговорено на розширеній нараді з питань сучасного стану соціального, медичного та протирадіаційного захисту населення у зв'язку з Чорнобильською катастрофою, яка відбулася на початку березня цього року у враженому радіацією місті Коростені. «Ми розглянули масу чорнобильських проблем, виписали 10 блоків питань і направили у Кабінет Міністрів, в Адміністрацію Президента, у Верховну Раду з тим, аби вони були враховані при підготовці Закону України «Про Загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 роки», – говорив голова Житомирської облдержадміністрації.

Житомирщина, територія якої є однією з найбільш уражених чорнобильським стронцієм, як ніколи потребує державної підтримки. На державному та регіональному рівнях мають бути створені сприятливі умови для залучення вітчизняних і зарубіжних інвестицій завдяки відновленню чинності Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку в Житомирській області». А почати відповідну роботу необхідно з Народицького району, який доцільно визначити пілотним.

Для місцевих органів влади особливу тривогу викликає екологічний стан повністю відселених населених пунктів та окремих сіл, у яких зруйнована інфраструктура. З метою забезпечення природоохоронного режиму, екологічної, протипожежної безпеки вважаю за необхідне провести роботи з рекультивації (захоронення) населених пунктів, з яких повністю відселені жителі та здійснити заходи із заліснення території (Овруцький, Народицький, Луганський р-ни), як це зроблено в Білорусі. Для проведення вказаних робіт необхідно передбачити кошти для розроблення проектно-кошторисної документації, а також надати висновок науковців щодо безпечності проведення робіт із рекультивації території, захоронення будівель і споруд, непридатних для використання.

Проблема відродження життя на забруднених територіях набула важливого значення. На жаль, держава не спромоглася за 25 післяаварійних років забезпечити постраждалих житлом у чистій місцевості, що призвело до негативних наслідків для людей, які залишаються проживати на радіоактивно забруднених територіях.

Під приводом недоцільності вкладання коштів у розбудову населених пунктів II зони, які планувалося відселити, тут ще у 1991 р. було зупинено промислове та сільськогосподарське виробництво, роботи із забезпечення населення газом, чистою водою, теплом та всім необхідним, і до сьогодні ці роботи не відновлено.

Останніми роками рівень дозового навантаження на населення зменшився. Простежується суттєва розбіжність між чисельністю населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення за Постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 1991 р. № 106, і чисельністю населених пунктів за фактичними даними дозиметричної паспортизації 2004–2008 рр.

Ураховуючи економічну ситуацію в державі, вважаємо за доцільне переглянути відповідність зон радіоактивного забруднення радіологічним показникам. Перегляд меж зон сприятиме насамперед поліпшенню привабливості постраждалих територій для вітчизняного та іноземного інвестування, подоланню негативного іміджу забрудненої території, а також усуне необґрунтовані заборони щодо можливих видів діяльності на них і відповідного бюджетного фінансування.

Подальша зміна статусу населених пунктів також дозволить зняти заборонні заходи, що дасть змогу здійснювати роботи, спрямовані на економічний і соціальний розвиток у цих населених пунктах, вкладати кошти в розвиток інфраструктури, здійснювати сільськогосподарську, лісогосподарську, виробничу та інші види діяльності. Через обмеженість коштів державного бюджету очевидно, що протягом наступних 3-4 років заходи щодо реабілітації території, яка зазнали радіоактивного забруднення, не будуть профінансовані належним чином.

З огляду на це, є альтернативний спосіб вирішення зазначеного питання. Зокрема, необхідно відновити і значно збільшити на відповідних територіях природні екосистеми, у т. ч. природні сінокоси й пасовища та ініціювати там створення фермерських господарств із вирощування великої рогатої худоби.

Відновленню виробничої та соціальної інфраструктури, розвитку продуктивних сил, заохоченню виробничої діяльності на цих територіях має передувати розроблення та прийняття нової Концепції захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи та розроблення й реалізація довгострокової державної програми реабілітації та соціально-економічного розвитку забруднених територій.

Для вирішення проблем Чорнобильських районів необхідне додаткове залучення інвестицій. У зв'язку з цим доцільно було б відновити спеціальний режим інвестування на територіях пріоритетного роз-

витку, який позитивно зарекомендував себе протягом усього періоду функціонування. Його відновлення забезпечило б:

• залучення на радіаційно забруднених територіях іноземних інвестицій;

• зменшення безробіття на зазначених територіях завдяки створенню нових робочих місць;

• розвиток зовнішньоекономічних зв'язків;

• створення масштабних високотехнологічних підприємств, оскільки мінімальна вартість інвестиційних проектів становила 200 тис. дол. США; збільшення обсягів виробництва високоякісних товарів і послуг;

• стимулювання створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури.

На запит облдержадміністрації у 2007 р. науковцями були детально обстежені окремі населені пункти, віднесені до зони безумовного (обов'язкового) відселення Коростенського (с. Обиходи) та Народицького районів (смт Народичі, Селець, Базар, Рудня-Базарська) та підготовлено відповідний експертний висновок, у якому зазначається, що за усіма радіологічними показниками, згідно з чинними нормативно-правовими актами, територію цих населених пунктів можна перевести із II зони безумовного (обов'язкового) відселення до III зони гарантованого добровільного відселення.

Більшість жителів населених пунктів підтримують зміну статусу зони за умови збереження й забезпечення пільг, передбачених Законом України «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», для постраждалих II категорії.

Для вирішення цього питання необхідно вдосконалити Чорнобильське законодавство, переглянути існуючу на папері, але не чинну систему пільг. У разі зняття статусу «зони» внести пропозиції щодо збереження державної фінансової підтримки соціально-економічного розвитку постраждалих територій, сприяння відтворенню соціальної інфраструктури, зруйнованої внаслідок аварії.

Вважається за необхідне спрощення системи пільг і компенсацій, перетворення їх на більш прозорі і, наскільки це можливо, переведення у фінансову форму. Наприклад, припинення переселення й надання грошової компенсації тим, хто має на це право.

Слід урахувати те, що надані експертні висновки застарілі (обстеження проводилося у 2007 р.), а також те, що в подальшому обстеження науковцями не проводилися. Вважаю за необхідне розробити спільно з МОЗ України та Національною комісією з радіаційного захисту

населення України такі пропозиції стосовно змін до Закону України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»:

• розробити механізм переведення зон радіоактивного забруднення;

• надати перелік нормативно-методичних документів стосовно проведення щорічної дозиметричної паспортизації на зміну Методики-96 та Методики-97, що втратили чинність.

На мою думку, сьогодні основні зусилля необхідно зосередити на соціально-економічному розвитку радіоактивно забруднених регіонів завдяки благоустрою населених пунктів, їх газифікації, поліпшенню водозабезпечення, медичного обслуговування, соціально-культурних, побутових і житлових умов, реалізації заходів із реконструкції та модернізації наявних на забруднених територіях господарських об'єктів з їх орієнтацією на пріоритетний розвиток галузей і виробництва для потреб населення й територій.

Настав час повернення забруднених територій до нормального життя, забезпечення людей роботою, надання можливості громадянам, населеним пунктам, районам реалізувати свій економічний потенціал.

Слід зазначити, що виконання намічених планів щодо подальшого розвитку цих зон і державних програм із подолання наслідків Чорнобильської катастрофи можливе лише за умови регулярного та повного фінансування.

Необхідно врахувати, що тактика співробітництва міжнародних організацій з Україною щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи останніми роками змінилася. Генеральною Асамблеєю ООН третє десятиріччя після аварії (2006–2016 рр.) проголошено десятиріччям реабілітації та стійкого розвитку постраждалих регіонів. Зважаючи на це, економічна реабілітація забруднених територій визначена головним пріоритетом у сфері соціального захисту постраждалого населення. Переваги у соціально-економічному розвитку повинні мати ті населені пункти, щодо яких передбачається перегляд категорії зони радіоактивного забруднення. З метою забезпечення відродження та економічного розвитку радіоактивно забруднених територій області доцільно зосередити зусилля та фінансові можливості на розвитку тваринництва м'ясо-молочного напряму, свинарства, бройлерного птахівництва. У рослинництві – виробництво кормів, вирощування технічних культур (льон, ріпак), зернових для переробки на спирт.

Слід відновити державне фінансування та повноцінну роботу служби радіологічного контролю АПК, збільшивши чисельність спеціалістів радіоекологів при сільських радах зони гарантованого добровільного відселення з 9 до 20 осіб, на що необхідно майже 850 тис. грн.

Разом з тим потребує перегляду стратегія відновлення забруднених територій, розвитку на них економіки та соціальної інфраструктури відповідно до ринкових умов господарювання.

УДОВИЧЕНКО Володимир Петрович,
мер м. Славутича,
лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки,
член Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи,
доктор економічних наук

25 років віддаляє нас від планетарної Чорнобильської катастрофи. За цей період чорнобильські проблеми не віддаляються, а навпаки – стають нагальними. Тому настав час на якісно новому рівні переглянути підходи до їх вирішення і визначити, що необхідно зробити в масштабах держави завдяки створенню нормативно-правової бази з урахуванням науково обґрунтованих розробок і висновків.

Широкомасштабність, багатовекторність, складність проблем Чорнобильської катастрофи та ліквідації її наслідків вимагають від усіх суб'єктів-учасників, насамперед держави, нетрадиційних адекватних підходів до їх вирішення. Невизначеність, породжена відсутністю науково обґрунтованої довгострокової комплексної державної програми, не сприяє концентрації необхідного обсягу ресурсів, що за відсутності достатньої фінансової бази ще більш ускладнює вказані проблеми в майбутньому. Це підтверджується тим, що майже не вирішені такі питання, викликані катастрофою:

• створення нормативно-правової бази для комплексного вирішення проблем, у т. ч. проведення системного науково обґрунтованого аналізу й наслідків аварії на ЧАЕС, і нинішнього стану, а також запобігання можливості виникнення подібних екологічних і соціальних трагедій;

• екологічна реабілітація територій радіоактивного забруднення;

• соціальна реабілітація постраждалого населення, особливо дітей і молоді;

• відсутність програм соціально-економічного розвитку цих територій;

• розроблення довгострокових і короткострокових програм по 30-кілометровій зоні відчуження;

• перероблення і захоронення радіоактивних відходів;

• приведення об'єкта «Укриття» до екологічно безпечного стану;

• прийняття Загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС і проведення комплексу технічних і соціальних заходів.

Актуальність вирішення проблем, викликаних Чорнобильською катастрофою, відображена в Основному Законі держави – Конституції України. Статтею 16 Конституції визначається, що **«…подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави».** Це конституційне положення, безумовно, вимагає подальшої роботи з удосконалення процесу ліквідації наслідків катастрофи.

Сьогодні, коли ми говоримо про європейський вибір, про інтеграцію України до Європи, до цивілізованого світу, то повинні зрозуміти, що важливим складником буде рівень вирішення проблеми об'єкта «Укриття» та комплексу робіт щодо зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС, перероблення та захоронення радіоактивних відходів, екологічної реабілітації території радіоактивного забруднення. Без цього ми не зможемо розраховувати на нормальне відношення західного світу до нас, тим паче на сприяння вирішенню проблем. А воно потрібне, тому що це проблема світового характеру, а не тільки українська.

При оцінці дозового навантаження на мешканців населених пунктів, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на ЧАЕС, варто згадати, що на планеті існують й інші області підвищеного опромінення населення. На цих територіях реєструються дуже великі дози, обумовлені природними джерелами радіації переважно за рахунок зовнішнього опромінення та підвищеної концентрації радіонуклідів у їжі й питній воді. Такі підвищені рівні природного зовнішнього опромінення зареєстровані в Австрії, Бразилії, Китаї, Франції, Індії, Ірані. Міжнародна комісія з радіаційного захисту рекомендувала (Публікація 60) річну межу ефективної дози опромінення, обумовленої практичною діяльністю людини, у розмірі 1 мЗв. Цю межу прийнято в багатьох європейських країнах, а також в Україні та Росії. Сумарна ефективна еквівалентна доза в м. Славутичі, починаючи з 1991 р., відповідає вказаному значенню. Це було досягнуто передусім за рахунок активного проведення захисних заходів, зокрема дезактивації.

Екологія людини в широкому розумінні включає у себе весь комплекс взаємодії людини й оточуючого середовища – і природного, і штучного (урбаністичного), а також велику кількість соціально-економічних та екологічних компонентів.

Екополіс – місто, що гармонійно поєднує комфорт і високу якість умов життя та праці з бережливим використанням природних ресурсів. Місто Славутич відповідає таким цілям: його запроектовано як місто майбутнього, воно має розвинену соціальну інфраструктуру дитячих, освітніх, медичних, культурних закладів, потужну спортивну базу, сферу підтримки малого підприємництва, чим забезпечує своїм

мешканцям комфортні умови проживання. При цьому, внаслідок знаходження на території, що зазнала радіоактивного забруднення, Славутич отримав клеймо «брудного міста», проживання в якому небезпечне для здоров'я людини. Після 2000 р. місто стикнулося з проблемою подальшого розвитку в умовах дострокового виведення з експлуатації єдиного бюджетоутворювального підприємства.

При оцінці екологічної ситуації в будь-якому місті зазвичай передусім розглядаються чинники, здатні викликати підвищену захворюваність людини. Це хімічне забруднення атмосферного повітря, стан водопостачання, забруднення ґрунту тощо. Далі враховуються чинники, що визначають умови життєдіяльності: комфортність житла, розвиток сфери послуг, охорони здоров'я, організації відпочинку. Украй важливою в оцінці загальної екологічної ситуації є соціально-психологічна сфера, яка часто набуває переважного значення. Організація розумного управління, сфера освіти й культури – показники, що в більшості визначають комфортність життєдіяльності.

За всіма перерахованими чинниками м. Славутич вигідно відрізняється від багатьох сучасних міст України. Атмосферне повітря міста майже не має джерел забруднення, крім автотранспорту. Єдина опалювальна котельня, розміщена у приміській зоні, працює на газовому паливі – обсяг викидів на рік становить близько 51 т CO_2 та 68,5 т оксидів азоту. Ці викиди створюють максимально високі концентрації на відстані 600–1000 м і складають 0,16 частки гранично допустимої концентрації цих речовин у приземному шарі повітря, при чому зона цих «концентрацій» у напрямку міста припадає на територію гаражів. Оцінка викидів забруднювальних речовин автотранспортом становить близько 0,71 т/рік, що з урахуванням розбавлення в часі та за обсягом не створює значних концентрацій забруднювальних речовин у міській атмосфері.

Організація водопостачання міста виконана відповідно до санітарно-гігієнічних вимог. Водопостачання передбачено з добре захищених підземних джерел Бучакського (15 свердловин глибиною 109 м) і Сеноманського (15 свердловин глибиною 235 м) водоносних горизонтів з подальшим попереднім очищенням, поліпшенням якості води та знезараженням. Тому якість води відповідає сучасним нормативним вимогам.

Головним надбанням економічного зростання є створення можливості для поліпшення якості життя, підвищення життєвого рівня населення. Але водночас економічне зростання має певну відмінність, яка визначається вартістю використаних ресурсів, а також кількістю відходів.

Розвиток місцевої демократії – основа для стійкого розвитку регіону, міста, населеного пункту.

Дуже багато залежить від поінформованості громадян та їх залучення до прийняття рішень на рівні міста. Така співпраця сприяє появі систематичного мислення, необхідне для того, аби економічні, природоохоронні та соціальні проблеми розглядалися як комплексні, і дії, направлені на їх вирішення, координувалися, оскільки ці проблеми тісно пов'язані з повсякденним життям, і спроби вирішення кожної з них окремо є безуспішними. Інтеграція процесу підготовки та прийняття рішень на місцях у майбутньому приводить до позитивних результатів у економіці, екології та соціальній справедливості.

У м. Славутичі реалізовані та діють моделі залучення соціальноактивних людей для відпрацювання важливих рішень життєдіяльності міста. Особливої уваги потребують проблеми культури, освіти, фізкультури та спорту в пунктах радіаційного забруднення. Відомо, що саме культура має унікальні можливості духовного впливу на особистість, створює умови для доброзичливого спілкування людей, їх об'єднання, переборює перспективи психологічних травм, у т. ч. радіофобії та взагалі «чорнобильського синдрому». Ідеться про створення такого культурного потенціалу, який би пом'якшив наслідки аварії.

Соціальне здоров'я людини – це стан вищих відділів мозку, структура інформаційних моделей яких забезпечує адекватні моральносоціальні прояви особистості.

Однак тут не обійтися без економічних важелів. Для вирішення питань формування сучасної соціальної інфраструктури необхідна фінансова база, міцність її в державному та місцевому бюджетах. А джерело формування бюджетів – у економіці, сфері виробництва. Для більш ефективного вирішення проблем, пов'язаних із ліквідацією наслідків аварії на ЧАЕС, кожному регіону потрібно мати свою фінансову базу та якомога менше залежати від держави. Для цього в регіонах радіоактивного забруднення необхідно створити привабливі умови виробництва, сучасні високотехнологічні, екологічні робочі місця, забезпечити товарами продовольчого та промислового призначення. Для м. Славутича ці питання особливо актуальні.

Отриманий під час ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС науково-теоретичний і практичний досвід доводить, що не можна звужувати глобальну проблему Чорнобильської катастрофи до проблем тільки об'єкта «Укриття» і ЧАЕС. Проблема набагато ширша та складніша, центр її – у соціальній сфері життя людей, які постраждали від ядерної катастрофи, і тих, хто безпосередньо бере участь у ліквідації її наслідків.

Сильну соціальну політику на державному, регіональному та місцевому рівнях потрібно зосередити на пошуку й реалізації основних, найбільш ефективних і найбільш прийнятних для людей підходів:

• соціального захисту (конкретного й адресного) населення, що потерпіло від аварії на ЧАЕС;

• екологічної, соціально-психологічної та соціально-економічної реабілітації територій і населення зон радіоактивного забруднення;

• створення найбільш сприятливих умов для самовідтворення територій радіоактивного забруднення у спосіб стимулювання економічного розвитку та залучення до цього процесу соціально активних людей, підприємців (як, наприклад, організаційно-економічний механізм підтримки розвитку соціальної сфери «Техноекополіс»);

• системного наукового моніторингу всіх процесів різних етапів ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

В Україні уперше проводяться заходи щодо дострокового закриття діючого ядерно-енергетичного промислового об'єкта, зняття блоків атомної станції з експлуатації. Ми повинні напрацювати технологію цього важливого та складного процесу.

Усе сказане дозволяє сформулювати визначення й основні властивості технополісу Чорнобильської зони. **Це – територіальний екологічний економічний і соціально-культурний комплекс (економічний базис, освіта, наука, медицина, культура та духовність), що підлягає екологічній і соціальній реабілітації завдяки впровадженню культу здорового способу життя на основі створення найсприятливіших умов для економічного розвитку, підтримки малого та середнього бізнесу, залученню інвестицій, створенню конкурентних високотехнологічних виробництв, сучасних робочих місць за умови всебічної підтримки держави** *(авторське визначення)*.

У складних економічних умовах головними завданнями міської влади став пошук альтернативних джерел фінансування життєдіяльності й розвитку міста, збереження соціальної інфраструктури. Були зосереджені всі зусилля на об'єднанні славутчан у напрямі реалізації стратегічного плану соціально-економічного розвитку міста до 2020 р. «Славутич–техноекополіс». Розвиток бізнесу в м. Славутичі – це не тільки робочі місця, але й наповнення місцевого бюджету, а отже, можливість продовження проекту **«Славутич–техноекополіс».**

Основні складники створення техноекополісу (рис. 1, рис. 2):

• «повна» дезактивація території міської забудови до природного рівня;

• дезактивація прилягаючої до міста території до «прийнятного» рівня;

• створення квазізамкнутої системи міської інфраструктури, що зводить до мінімуму необхідність вступу жителів у контакт із радіоактивно забрудненими ділянками території довкола міста в будь-яких

сферах життєдіяльності (господарській, харчовій, сфері відпочинку, спортивній тощо);

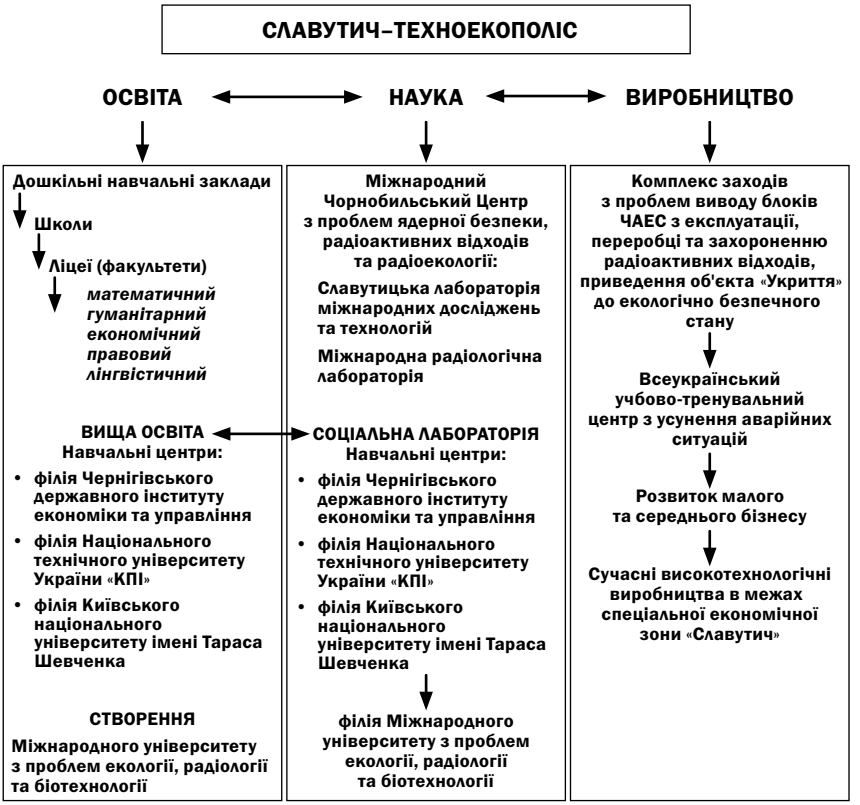

Рис. 1. Схема функціонування Славутич-техноекополісу

• організація системи радіаційного контролю всіх сторін життєдіяльності міста на необхідному рівні з повним інформуванням його жителів і працівників підприємств та організацій, розміщених на його території, про показники радіаційної обстановки;

• організація системи радіаційної безпеки міського населення на оптимальному рівні й у процесі їх особистої та господарської діяльності, й у процесі їх виробничої діяльності;

• формування високого рівня профілактичної та медичної допомоги, а також психологічної підтримки населення;

• поступова, розрахована на 2-3 покоління, експансія міста на прилеглі території за рахунок науково обґрунтованого проведення дезактиваційних і господарсько-відбудовних робіт з дотриманням заходів радіаційної безпеки і державними структурами, підприємницькими структурами, і за рахунок особистої активності громадян;

• забезпечення цільової фінансово-економічної та соціально-політичної підтримки всієї життєдіяльності міста з боку держави.

Практика. 12 років роботи над створенням і реалізацією організаційно-економічного механізму соціального розвитку дає усі можливості стверджувати, що він є науково обґрунтований, універсальний (державний рівень, регіональний, місцевий) та дієвий.

Рис. 2. Організаційно-економічний механізм розвитку територій

Прийшов час на якісно новому рівні переглянути підходи до вирішення проблем, пов'язаних із Чорнобильською катастрофою, і це необхідно зробити на рівні держави, завдяки створенню нормативно-правової бази з урахуванням науково обґрунтованих розробок і висновків. Забезпечення кращого майбутнього залежить від усвідомлення кожним громадянином складників життя, активної участі у процесі підготовки та реалізації рішень, розуміння свого місця у створенні потужної багатогалузевої економіки на місцевому рівні при збільшенні робочих місць та інших економічних можливостей.

МАКСИМЕНКО Клавдія,
національний координатор
Міжнародної науково-інформаційної
мережі з питань Чорнобиля

Нова парадигма чорнобильської політики виходить за межі мінімізації наслідків катастрофи і спрямована на соціально-економічне відновлення та стійкий людський розвиток постраждалого населення і територій. Формування та реалізація такої політики вимагає перегляду економічних і соціальних пріоритетів, а також середньострокової концепції державної політики з питань Чорнобиля. Зміни мають відображати перехід від гуманітарної допомоги із сильною залежністю населення від системи соціального забезпечення, узагалі від культури залежності від допомоги, до перспективного підходу: має відбутися переосмислення економічних і соціальних програм реабілітації та переорієнтації витрат.

Ухвалена Віденським форумом у 2006 р. на основі відповідних національних доповідей Білорусі, Росії та України нова парадигма «20 років після аварії на Чорнобильській АЕС» базується на п'яти загальних принципах:

• потреби, пов'язані із Чорнобилем, мають розглядатися цілісно (тобто з урахуванням потреб окремих осіб і громад, а також суспільства в цілому);

• перехід від культури залежності на постраждалих територіях до політики, спрямованої на підтримку відновлення й розвитку життєдіяльності на цих територіях;

• ефективне використання фінансових ресурсів для відновлення життєдіяльності громад на постраждалих територіях з урахуванням обмеженості бюджетних коштів;

• дії, спрямовані на подолання наслідків аварії мають носити стійкий і довгостроковий характер та базуватися на принципах розвитку;

• міжнародні зусилля можуть бути ефективними у тому випадку, якщо вони є узгодженими, виваженими, взаємодоповнювальними.

Ці загальні принципи стали основою для розроблення конкретних політичних рекомендацій.

По-перше, зважаючи на те, що через нестачу інформації та відсутність довіри у мешканців постраждалих територій із перших днів аварії сформовано синдром жертви, подолання якого потребує створення нових шляхів і стандартів інформаційної політики, основними акторами такої політики мають стати медичні працівники, представники місцевих органів влади, вчителі та місцеві ЗМІ.

Результати опитувань жителів забруднених територій засвідчують незважаючи на те, що велика частина території є безпечною для проживання, мешканці вважають найбільш впливовим чинником на стан здоров'я саме забруднення території радіоактивними елементами. При цьому вони мало уваги приділяють негативному впливу шкідливих звичок і важливості здорового способу життя, що є нагальним у нашому суспільстві (табл. 1).

Таблиця 1

Чинники, що негативно впливають на здоров'я (%)*

Чинники	Росія	Україна	Білорусь	Усього
Умови життя, якість їжі	39	32	30	34
Проживання на забрудненій території, споживання місцевих продуктів	68	67	71	69
Паління, зловживання алкоголем	14	13	16	15
Інші чинники	1	2	0	1

*Сума відсотків у колонках не дорівнює 100, оскільки респондентам дозволялося обирати кілька чинників

Причиною такої ситуації є недостатня поінформованість, що потребує пошуку нових нетрадиційних способів інформування громадської думки, і тим самим збільшення знань про безпечність проживання на постраждалих територіях. Крім того, нова інформаційна політика має зосереджуватися не тільки на радіаційній безпеці, а і пропагувати здоровий спосіб життя.

Наступна рекомендація стосується питання оптимізації державних програм щодо подолання наслідків аварії на ЧАЕС. Зокрема це стосується переорієнтації та диференціації Чорнобильських програм відпо-

відно до рівнів ураження територій зі спрямуванням коштів на вирішення конкретних проблем, не допускаючи розпорошення виділених державою коштів.

Новий підхід до соціально-економічного розвитку постраждалих територій потребує розроблення середньо- та довгострокових стратегій соціально-економічного розвитку, спрямованих на відновлення життєздатності на цих територіях.

Відповідно до вказаних рекомендацій запропоновано конкретні заходи:

• поліпшення бізнес-клімату, залучення інвестицій і підтримка розвитку приватного сектору з метою стимулювання економічного розвитку на регіональному та місцевому рівнях;

• створення позитивного іміджу регіону задля створення сприятливого інвестиційного клімату регіону та вирішення проблем зайнятості. Необхідно створювати й розвивати мережу посередницьких організацій (таких, як місцеві установи з питань розвитку), що враховуватимуть місцеві умови та сприятимуть залученню міжнародної підтримки;

• стимулювання розвитку малого та середнього підприємництва у постраждалих і суміжних з ними населених пунктах, використовуючи доступні методи підтримки бізнесу та ураховуючи міжнародний досвід. Особливі зусилля слід приділити розвитку місцевих сільськогосподарських і харчових переробних підприємств;

• створення організаційно-правових основ для адаптації позитивного досвіду кредитних спілок і споживчих кооперативів до особливостей функціонування у постраждалих районах;

• надання переваги підтримці розвитку мікробізнесу на місцевому рівні (у т. ч. сільських підприємств) задля подолання бідності у секторі домогосподарств. Така ініціатива має враховувати специфіку виробництва продуктів харчування в районах, постраждалих від радіоактивного забруднення;

• підвищення ролі місцевого самоврядування у соціально-економічному відновленні постраждалих територій;

• стимулювання розвитку спеціалізованого екологічного туризму та сприяння реалізації наукових досліджень щодо антропогенного впливу на навколишнє середовище. Постраждалі території можуть бути використані як біорезервати для збереження й вивчення біорозмаїття та культурної спадщини.

Проголошення нових пріоритетів чорнобильської політики відповідно до рішення Віденського форуму 2006 р. стало поштовхом для зміни характеру національних програм з питань Чорнобиля в Україні, Білорусі й Росії та їх спрямованості з реабілітаційних на заходи, спря-

мовані на поліпшення соціально-економічного потенціалу й забезпечення стійкого розвитку в постраждалих регіонах. У Білорусі та Російській Федерації головну роль у розробленні нових програм уряду відіграли центральні й регіональні органи влади за участю міжнародного співтовариства. В Україні, крім центральних і регіональних владних структур, порівняно значну роль відіграли місцеві органи самоврядування, організації громадянського суспільства та інші зацікавлені сторони.

Протягом багатьох років уряд України співпрацював із Чорнобильською програмою відродження та розвитку, здійснюваною в межах Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй і спрямованою на зниження довгострокових соціально-економічних та екологічних наслідків катастрофи, створення сприятливих умов життя для мешканців забруднених територій і підвищення їх соціальної активності й відповідальності. У межах проекту були створені механізми партнерства між місцевими, державними органами, громадськими організаціями та приватними підприємцями.

Із запровадженням у 2009 р. Міжнародної науково-дослідницької та інформаційної мережі з питань Чорнобиля (*ICRIN*), яка реалізується в Білорусі, Росії та Україні, підвищилася якість забезпечення населення достовірною інформацією щодо радіаційної стану та здорового способу життя на забруднених територіях.

У межах проекту низка конкретних цільових груп проходить підготовку з мінімізації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Інноваційний підхід, представлений МНС, передбачає підвищення інформованості про безпечне життя з використанням інтернет-ресурсів. Вебпортал *Chernobyl.info*, модернізований за підтримки проекту МНС, дозволяє будь-якій людині у постраждалих районах або за кордоном дізнатися про Чорнобильську аварію, безпечне проживання та можливі наслідки для здоров'я людей.

МАГАТЕ, ПРООН, ЮНІСЕФ і ВООЗ розробили інформаційний пакет щодо соціально-економічних, медичних наслідків радіаційного забруднення у постраждалих районах, поточних проблем, із якими стикаються громади, а також щодо вирішення останніх.

Міжнародна співпраця є необхідною умовою реалізації нового підходу до політики із подолання наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС. В Україні особливо важливим є співробітництво в межах ПРООН Чорнобильської програми відродження й розвитку (ЧПВР). Стратегічний підхід ЧПВР, спільний для України, Білорусі та Росії, закріплено відповідними резолюціями Генеральної Асамблеї ООН у 2005 і 2007 рр.

Велика кількість соціальних допомог і компенсацій, виплачуваних постраждалим від аварії на ЧАЕС, є значним тягарем для державного бюджету і робить його неспроможним достатньою мірою інвестувати такі важливі заходи, як поліпшення інфраструктури, безперервне відновлення орних земель, підтримка місцевої промисловості й сільського господарства та забезпечення основи для стійкого соціально-економічного розвитку вражених територій.

25-річний досвід засвідчує, що сформований синдром «Чорнобильської жертви» має надто тяжкі соціально-економічні наслідки, що відобразилися на доходах населення, стані ринку праці, суспільних послугах, розвитку інфраструктури тощо. Зрозуміло, що необхідно приймати нові політичні рішення щодо зміни пріоритетів чорнобильської політики, зокрема це стосується перегляду статусу зон радіоактивного забруднення в Україні. Існуюче зонування встановлює обмеження й заборони для інвестицій і різних форм економічної діяльності на постраждалих територіях, підриваючи тим самим потенційні можливості розвитку. Це своєю чергою гальмує інвестиційні процеси, негативно відображається на доходах населення, надходженнях до місцевих бюджетів на територіях, віднесених до зон забруднення.

Указом Президента України від 11.10.2010 р. № 937/2010 наголошено на необхідності «забезпечити перегляд у встановленому порядку на основі експертних висновків Національної комісії з радіаційного захисту населення України, Національної академії наук України, відповідних центральних органів виконавчої влади меж зон радіоактивно забруднених внаслідок Чорнобильської катастрофи територій». При цьому перегляд статусу територій має проводитися за поданням обласних рад, які не мають реальних стимулів до цього. Тому є ризик для населення, що гарантовані законодавством (хоча й мізерні) допомоги та пільги будуть замінені на ілюзорні інвестиції на розвиток економіки й соціальної інфраструктури без жодних гарантій.

Умовою перегляду зонування територій є оновлення радіологічної паспортизації територій, яка не здійснювалася з 2008 р. Для забезпечення довіри населення до цього процесу слід залучити міжнародних експертів і представників місцевих громад.

Джерелом фінансування соціально-економічного розвитку територій, позбавлених статусу забруднених зон, мають стати кошти, вивільнені з місцевих бюджетів у результаті скасування раніше встановлених пільг і виплат. Цей варіант був випробуваний у кількох селах Рівненської області. Очевидно, що успіх такого проекту максимально залежав від кредиту довіри між центральними й місцевими органами державного управління та іншими зацікавленими сторонами. На жаль,

дія такого проекту була недовготривалою, оскільки додаткові капіталовкладення, обіцяні селам на тривалий період, були виплачені тільки в перший рік експерименту, а потім були заморожені. Це лише посилило недовіру місцевих громад, які спочатку були дезінформовані про масштаби катастрофи, її наслідки та необхідність переселення, а потім не отримали обіцяні вигоди та компенсації.

Отже, передумовою для подолання бідності й відсталості на постраждалих від Чорнобильської катастрофи територіях є не виплати соціальних допомог населенню, а державні інвестиції в інфраструктуру, комунальне господарство, реабілітацію землі та інших природних ресурсів, а також підтримка приватного бізнесу й місцевих ініціатив.

Вирішальне значення для сприяння подальшому розвитку постраждалих унаслідок Чорнобильської катастрофи територій є перегляд існуючої системи зонування і пов'язаної з нею системи соціального захисту й економічних заборон та обмежень. Важливою передумовою є відновлення довіри населення і подолання синдрому «Чорнобильської жертви», що потребує формування нової інформаційної політики.

Одним із завдань уряду є розроблення та прийняття комплексної програми мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи й залучення міжнародної спільноти до її фінансування та виконання. Справжній успіх нової парадигми чорнобильської політики багато в чому залежить від фінансової участі міжнародної спільноти, посилення адресності допомог та їх узгодження із планами місцевого розвитку, нарощування потенціалу та зміни ставлення до ризиків і стилю життя людей.

ЛИННИК Світлана Олексіївна,
директор Департаменту у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи Державного агентства з управління зоною відчуження МНС

Загальновизнано, що Чорнобильська катастрофа призвела до істотних змін соціального, духовного, екологічного, економічного, наукового та медичного розвитку суспільства. Проблеми, породжені нею, на жаль, з роками не зникають, а лише трансформуються в інші форми, деякі ж (насамперед **соціально-економічні)** дедалі загострюються.

Масштаби наслідків Чорнобильської катастрофи для навколишнього середовища, здоров'я людей, розвитку суспільства та економіки досить значні.

Хочу нагадати, що 1/12 частина всієї території України відповідно до українського законодавства визначена як радіоактивно забруднена, її площа становить понад **54 тис. км²**. На цій території розташовано

2 293 населених пункти, у яких на сьогодні проживає понад **2 млн** людей, з них **понад 450 тис.** – діти.

Чорнобильська катастрофа засвідчила, що радіаційна аварія за своїм негативним впливом на здоров'я людей має багато чинників, а не обмежується тільки радіаційним впливом.

Усім добре відомі цифри, що характеризують масштаби радіоекологічних, соціально-економічних і медичних наслідків, вони неодноразово доповідалися на міжнародних зустрічах, висвітлювалися в офіційних документах і наукових публікаціях. У цілому, за майже 25 років, що минули після аварії на Чорнобильській АЕС, радіаційна ситуація у постраждалих регіонах України **значно поліпшилася**.

Цьому сприяли і **природні** процеси, і **реалізація державних програм** щодо мінімізації наслідків Чорнобильської катастрофи, які включали низку захисних заходів, проведення дезактиваційних робіт, упровадження контрзаходів у сільськогосподарському виробництві та інші заходи, спрямовані на зменшення доз опромінення населення. Ситуація значною мірою стабілізувалася і на сьогодні надійно контролюється моніторинговими системами. Дедалі менше залишається територій, на яких спостерігаються перевищення припустимих рівнів вмісту радіонуклідів у продуктах харчування.

Радіаційний моніторинг дозволяє відстежувати зазначені зміни, вже зафіксовані, але з різних причин до цього часу не відображені в нормативних документах.

Законом України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» встановлено критерії для визначення зон радіоактивного забруднення та процедуру їх перегляду.

Рішення щодо змін статусу населеного пункту (виведення за межі зон радіоактивного забруднення, переведення з однієї зони до іншої) приймаються тільки за поданням обласних рад на підставі експертних висновків низки міністерств і наукових установ, визначених законодавством; затверджуються ці зміни Верховною Радою України.

Поліпшення радіологічної ситуації дозволяє сьогодні розглядати питання про виведення цих населених пунктів за межі зон радіоактивного забруднення, повне зняття будь-яких обмежень, зміни режиму ведення господарської діяльності на цих територіях. Це своєю чергою дозволить розгорнути на територіях, виведених за межі зони радіоактивного забруднення, інвестиційні програми з відновлення соціально-економічної інфраструктури, повернення земель до використання за призначенням, створюючи тим самим нові робочі місця й поповнюючи місцеві бюджети тощо.

В Указі Президента України «Про заходи, пов'язані з 25-ми роковинами Чорнобильської катастрофи» № 937/2010 та Рекомендаціях парламентських слухань «Сучасний стан та актуальні завдання подолання наслідків Чорнобильської катастрофи» передбачено збільшення видатків за бюджетною програмою «Радіологічний захист населення та екологічне оздоровлення території, що зазнала радіоактивного забруднення» у 2011 р., що, сподіваюся, **дозволить здійснити** комплекс заходів із дозиметричної паспортизації та перегляд меж зон.

За минулі 25 років Україною було проведено значний обсяг робіт в усіх напрямах подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Уряд України зважає на те, що подолання наслідків Чорнобильської катастрофи і нині залишається **пріоритетом** державної політики.

На сьогодні відповідно до законодавства України **2 254 471 особа** визнані потерпілими внаслідок Чорнобильської катастрофи (з них **260 807 осіб** – ліквідатори) й усі вони забезпечуються соціальним захистом.

Задля цього в Україні розроблені й діють близько **800 нормативно-правових** актів, що дозволяють регулювати різні аспекти життєдіяльності громадян України у зв'язку із Чорнобильською катастрофою. Основними з них є закони України «Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи» та «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Зараз МНС України активно працює над розробленням Проекту закону України «Про загальнодержавну програму подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2012–2016 роки».

Водночас проведений в Україні соціальний моніторинг визначив неможливість зведення політики подолання наслідків Чорнобильської катастрофи **лише** до соціальної допомоги. Було підтверджено, що це в багатьох випадках призводить до вилучення зі сфери активного життя значної кількості постраждалих громадян, а в деяких випадках і до їх **соціальної деградації.**

Тому сьогодні в основу державної політики поряд із радіологічною та медичною реабілітацією закладаються принципи **соціальної** реабілітації населення й **економічного відродження** постраждалих територій.

Досвід Чорнобильської катастрофи засвідчив, що **несвоєчасне та недостатнє** інформування населення про аварії на ЧАЕС органами державного управління створили свого часу умови для формування **соціально-психологічної напруги** у суспільстві.

Тому сьогодні, одним з **основних елементів** державної політики у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи є **гарантова-**

ний доступ населення до інформації про радіологічну ситуацію на територіях, забруднених унаслідок Чорнобильської катастрофи.

Результати численних досліджень, що проводилися вітчизняними та зарубіжними науковцями підтверджують високі потреби населення в інформації у великому спектрі актуальних тем. До сьогодні панує занепокоєння і страх населення перед радіацією, зумовлені недовірою до офіційної інформації та неможливістю правильно інтерпретувати наявні дані. Нестача достовірної інформації викликала недовіру до влади в цілому і особливо до офіційних заяв.

Як наслідок – виникає перекручене уявлення усіх верств населення про радіацію та її вплив на організм. Іншими словами, люди мають неадекватні уявлення та розуміння природи радіаційних ризиків і надміру песимістичні уявлення про власну можливість їх контролювати. Відповідно створилися умови, за яких мешканці радіаційно забруднених територій (РЗТ) стали пасивно ставитися до власного життя, що значною мірою гальмує відновлення та **соціально-економічний розвиток РЗТ**, а це своєю чергою негативно позначається на **економіці держави в цілому**.

Така ситуація не могла не привернути увагу міжнародної спільноти. Так, у висновках Чорнобильського форуму ООН наголошено на необхідності в інноваційних комплексних підходах до інформування населення, подолання недовіри до офіційної інформації. Такий само напрям передбачено у Плані дій ООН по Чорнобилю до 2016 року.

Зважаючи на ситуацію, що склалася, Міністерством надзвичайних ситуацій України упроваджено низку успішних заходів і проектів, наприклад такі:

• у Міністерстві 4 роки поспіль проводиться **інтернет-конференція,** присвячена Чорнобильській катастрофі. Мешканці України та інших країн світу мають змогу ставити вітчизняним ученим будь-які запитання стосовно наслідків Чорнобильської катастрофи. На питання відповідають провідні українські експерти різних сфер науки;

• функціонують центри соціально-психологічної реабілітації населення та його інформування з питань подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (Київська область – міста Бородянка, Боярка, Іванків, Славутич; Житомирська область – м. Коростень). У центрах працюють психологи, соціологи, соціальні педагоги, соціальні працівники, фахівці зі зв'язків із громадськістю;

• за підтримки й на замовлення Міністерства постійно розробляються популярні інформаційні матеріали для різних цільових груп населення (буклети, ліфлети, плакати, методичні рекомендації для лікарів і вчителів, знімаються фільми тощо).

Разом з тим МНС **активно співпрацює з міжнародними організаціями** стосовно інформування. У 2009 р. розпочато реалізацію проекту *ICRIN* – «Міжнародна науково-інформаційна мережа із чорнобильських питань», який координує ООН за участю агенцій ВООЗ, МАГАТЕ, ПРООН, ЮНІСЕФ за підтримки Міністерства. Метою проекту є розповсюдження достовірної інформації серед постраждалих внаслідок аварії на ЧАЕС громадян про безпечне проживання та формування здорового способу життя на радіоактивно забруднених територіях. У межах реалізації проекту проводяться заходи, **спрямовані на допомогу місцевим громадам щодо «повернення до нормальної життєдіяльності».**

Наприкінці 2009 р. було розпочато роботу над новим проектом «Забезпечення потреб здоров'я дітей, які проживають на територіях, постраждалих від Чорнобиля» в межах співробітництва з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). Основною метою проекту є досягнення стійкого розвитку місцевих громад на постраждалих від Чорнобильської катастрофи територіях завдяки навчанню місцевих медичних працівників і наданню базового медичного рятувального обладнання, створенню центрів для полегшення доступу сімей із дітьми до медичних, соціальних та інформаційних послуг.

Міністерство тісно співпрацює із Чорнобильською програмою відродження та розвитку (ПРООН – ЧПВР), у межах якої здійснюється підтримка **соціально-економічного розвитку громад** у чотирьох областях найбільш постраждалих регіонів (Київська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська).

Зазначені заходи сприяють поступовому подоланню негативних стереотипів і засвоєнню корисної інформації мешканцями РЗТ, що підвищує рівень **освіти і практичних навичок** людей із питань безпечного проживання на РЗТ і сприяє зниженню **соціально-психологічної напруги**, активізує перебіг адаптаційних процесів, і, зрештою, приведе до **соціально-економічного відродження й розвитку РЗТ.**

Важливим елементом соціальної реабілітації населення є **збереження культурної спадщини** Чорнобильської зони. Українське Полісся як складник історичного ареалу прабатьківщини слов'ян належить до найбільш унікального історико-етнографічного регіону слов'янського світу. Порятунок історичних цінностей почався зі всебічного системного пошуку та фіксації етнокультурних цінностей задля створення багатопрофільного регіонального наукового центру. На сьогодні зібрано значний науковий фонд, що нараховує близько **110 тис. документів** і близько **10 тис. етнографічних експонатів.** Вважаю, важко переоцінити важливість збереження цієї **унікальної культурної спадщини** для

національної та світової культурної пам'яті, **відродження постраждалих територій**, виховання почуття **поваги до історичного минулого свого народу**.

У підсумку хочу ще раз акцентувати увагу на таких **пріоритетних завданнях державної політики** у сфері подолання наслідків Чорнобильської катастрофи:

• збереження здоров'я людей, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

• відродження РЗТ;

• соціально-економічна реабілітація населення;

• радіаційний захист населення на забруднених територіях, обмеження виходу радіонуклідів за межі зони відчуження.

Основними завданнями соціального захисту населення на новому етапі мають стати:

• удосконалення законодавчої та нормативної бази для посилення адресної допомоги потерпілим і більш активної реабілітації забруднених територій;

• підвищення рівня радіоекологічних знань і поінформованості населення на забруднених територіях;

• реалізація державної програми перетворення забруднених територій на категорію чистих та інвестиційно привабливих;

• зменшення негативних медичних наслідків Чорнобильської катастрофи, поліпшення стану здоров'я населення, яке на сьогодні проживає на забруднених територіях.

Потрібно пам'ятати, що **часткове переселення** в багатьох випадках призвело до руйнування структури життєзабезпечення, обмеження ведення сільського господарства, втрати робочих місць, підвищення рівня безробіття, загострення соціальних проблем. Тому **соціально-економічна** реабілітація забруднених територій стає **пріоритетом** у сфері соціального захисту постраждалого населення. Значна територія зон радіоактивного забруднення вже зараз може використовуватися для ведення сільського господарства. При цьому мають ураховуватися і радіаційні, і економічні, і соціально-психологічні чинники.

Україна високо оцінює внесок міжнародного співтовариства в організацію допомоги з подолання наслідків Чорнобильської катастрофи.

Розглядаючи **План дій ООН по Чорнобилю до 2016 року** наша країна цілком підтримала підходи, що стали основою Плану дій з відновлення постраждалих територій на період до 2016 р.

Позиція МНС України полягає в тому, що тільки **цілеспрямована взаємодія усіх гілок влади, громад і міжнародних організацій** у питаннях подолання наслідків Чорнобильської катастрофи дозволить

комплексно вирішити складні проблеми в найбільш напруженій сфері суспільства – відродженні й розвитку Чорнобильських регіонів, активізації життєвої позиції їх мешканців.

МИРНИЙ Сергій Вікторович,
незалежний експерт

Перебільшене сприйняття сучасним суспільством небезпек, пов'язаних із радіацією, має глибокі культурно-історичні корені. Без урахування та відповідної реакції на них будь-яка осмислена дискусія про ядерну енергетику та її майбутнє неможлива.

Історія сприйняття радіації й технологій, пов'язаних з опроміненням, знає і періоди, коли їх можливі негативні впливи на здоров'я недооцінювалися суспільством, і періоди, коли ці ризики значно переоцінювалися. Саме в такому періоді ми нині й знаходимося.

Це обумовлено двома історичними обставинами. По-перше, радіація як поняття довгий час пов'язувалася з катастрофічними негативними наслідками ядерної війни, активно використовувалася в антивоєнній (антиядерній) пропаганді в СРСР і на Заході, і в суспільній свідомості фактично стала символом усіх жахів третьої світової ядерної війни. Суспільство сприймає радіацію у чорно-білій шкалі «Є/Нема», «Життя/Смерть», і кількісне розуміння цього важливого чинника сучасного антропогенно модифікованого середовища майже повністю відсутнє. По-друге, глобальна радіаційна Чорнобильська катастрофа та її наслідки (як вони сприймаються громадськістю) і підірвали віру в безпечність «мирного атома», і дедалі більше посилили й закріпили вже сформований негативний культурний образ радіації. «Чорнобиль» і «радіація» стали фактично синонімами, що сприймаються суспільством гостро негативно.

Чорнобильська катастрофа супроводжувалася не тільки радіаційним забрудненням природного середовища, а й безпрецедентним забрудненням інформаційного середовища сенсаціоналістською, перебільшеною, спотвореною, неадекватною або неадекватно поданою інформацією. Можна стверджувати, що значна радіаційна аварія була перетворена на справжню катастрофу саме інформаційним забрудненням – потужними викидами патогенної для здоров'я та суспільства інформації.

Масована інформаційна «дезактивація» інформаційного забруднення соціального середовища після Чорнобиля є такою ж необхідною, якою була дезактивація природного середовища від чорнобильської фізичної радіації. Інформаційна дезактивація є фундаментальною передумовою адекватного сприйняття радіації та її ризиків громадськістю (та

й самими фахівцями). Без інфодезактивації також неможлива ефективна ліквідація наслідків Чорнобиля в технічній і соціальних сферах.

Існування Чорнобильської зони в її сучасному вигляді, її сприйняття як закритого отруєного мертвого й навіки втраченого простору є потужним психотравмуючим і дезінформуючим чинником. Жоден прогрес у радіаційній просвіті й ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи неможливий без докорінної зміни утилітарної функції та символічної репрезентації Чорнобильської зони.

Аби подолати вельми глибоку й застарілу вкоріненість негативного ставлення до радіації та Чорнобиля, потрібна не просто системна й розгалужена інформаційна політика у цьому питанні, а і надзвичайні культурно-інформаційні заходи. Їх надзвичайність полягає і в їх великомасштабності та комплексності (що має відповідати масштабності й комплексності самого явища Чорнобиля), і у використанні масових (і завдяки цьому дієвих) форм сучасної культури.

Ефективна інформаційна політика з подолання культурно та історично глибоко вкоріненого перебільшеного сприйняття сучасним суспільством радіаційних ризиків передбачає комплекс культурно-інформаційних заходів:

• пропаганда позитивних всесвітньо-історичних, технічних, культурних наслідків і надбань Чорнобиля, у т. ч. вироблене під час практичної ліквідації наслідків у зоні, теоретично підкріплене й перевірене чвертьвіковим досвідом кількісне сприйняття радіації та її ефектів учасниками ліквідації (зокрема таким особливим їх загоном, як радіаційні розвідники);

• створення на державному телебаченні спеціальної постійної програми «Переможці Чорнобиля», присвяченої людям, які здолали і продовжують долати виклики Чорнобиля. Більш потужним був би високоякісний науково обґрунтований художній серіал з цієї теми;

• запровадження спеціальної видавничої програми щодо публікацій документальних, науково-популярних і мемуарних книг з теми радіації та подолання проблем Чорнобиля;

• проведення публічних міждисциплінарних семінарів, присвячених подоланню наслідків Чорнобиля та інших складних радіаційно-екологічних ситуацій;

• розроблення системи використання Чорнобильської зони з урахуванням її всесвітньо-культурної, національно-формуючої та радіаційно-просвітницької цінності;

• перепозиціонування сприйняття аварії на ЧАЕС на основі об'єктивного комплексного аналізу події з урахуванням новітніх наукових даних і вимог часу;

• відзначення 25-річчя Чорнобиля 26 квітня 2011 р. таким чином, аби це сприяло:

- створенню образу Чорнобиля як перемоги над лихом, а не неподоланного лиха, як це сприймається зараз;

- створенню позитивного образу української нації як нації-переможниці Чорнобиля;

- пропаганді радіаційних знань і культури.

Результатом пропонованої позитивної «культурної революції» щодо ядерної енергетики й Чорнобиля стане усвідомлення суспільством та експертами не лише негативних, але і значних позитивних сторін Чорнобиля й радіації, адекватне їх сприйняття, і, як наслідок – осмислений діалог і прийняття рішень щодо майбутнього.

ОМЕЛЬЯНЕЦЬ Микола Іванович,
провідний науковий співробітник
лабораторії демографії Інституту
радіаційної гігієни і епідеміології,
д. м. н., професор

На сьогодні у країні радіоактивно забрудненою ще є територія площею 53 454 км^2 і 2 293 населених пункти 73 адміністративних районів 12 областей. Незважаючи на здійснені державою заходи, ці показники з часу незалежності не змінилися. Досі із зони відчуження не виселено 117 осіб, а із зони безумовного (обов'язкового) відселення – 1 985 осіб. Водночас за минулі роки радіаційна ситуація суттєво поліпшилася, зменшилися дози опромінення, ще кілька років тому майже 1 300 населених пунктів могли б бути виключені з переліку радіоактивно забруднених, а також зменшені межі зон забруднення. Проте уряд і відповідні центральні органи виконавчої влади не домоглися проведення необхідних заходів. Ці питання не можуть бути вирішені найближчими роками. Причинами цього є:

• відсутність протягом останніх 3 років дозиметричної паспортизації населених пунктів через брак фінансування. Після 1997 р. не подаються дані щодо рівнів річних доз опромінення населення. Крім того, за їх відсутності майже немає підстав для виконання багатьох статей чинного законодавства. Незважаючи на багаторазові вимоги НКРЗУ та науковців, проблема дозового забезпечення наукових і практичних завдань подолання наслідків катастрофи так і не вирішується;

• відсутність порядку перегляду меж зон забруднення та вимог до підготовки експертних висновків і радіаційного моніторингу в населених пунктах, які будуть виведені за межі зон забруднення;

• призупинення протирадіаційних заходів, що призводить до зростання доз опромінення населення. За минулі роки жодний населений пункт не був приведений за радіаційно-екологічним чинником до доаварійних рівнів, немає жодного населеного пункту, в якому було б проведено повноцінні реабілітаційні заходи. Крім розмов упродовж багатьох років, для вирішення цього питання нічого не робиться.

Як наслідок, за 25 років у країні не віднайдено способів отримання чистого в радіаційному відношенні молока. І це слід вважати ганьбою для такої високорозвиненої країни, яка має атомну енергетику й атомну промисловість і хоче надалі їх розвивати. У результаті останніми роками нерідко спостерігається зростання рівнів доз опромінення населення до рівнів 1986-1987 рр., відсутність стабільності в показниках доз опромінення населення.

Найбільш суттєвим недоліком у подоланні наслідків катастрофи є спрямування коштів не на усунення опромінення людей, а на боротьбу з наслідками його дії. Через украй незадовільне фінансування агромеліоративних заходів до 90 % дози опромінення формується за рахунок радіоактивно забруднених продуктів харчування.

Одним із недоліків у подоланні наслідків катастрофи стало руйнування цілком ефективної системи державного управління. За наявними даними у країні немає центрального державного органу, відповідального за вирішення нагальних проблем. У новій структурі центральних органів виконавчої влади, у т. ч. МНС, немає структурного підрозділу з вирішення питань подолання наслідків катастрофи.

Станом на початок 2010 р. постраждалими внаслідок катастрофи у країні ще є 2 254 471 громадянин, з них 260 807 ліквідаторів аварії, 1 993 664 потерпілих, у т. ч. 498 409 дітей. Усі вони потребують соціального й медичного захисту.

Аналіз здоров'я постраждалих свідчить, що останніми роками країна не домоглася його поліпшення, а навпаки, воно постійно погіршується. Частки здорових зменшуються, а хворих – збільшуються. Нині здоровими є лише 13,4 % постраждалих із-поміж профілактично оглянутих медичними закладами МОЗ України. Не досягнуто зниження смертності постраждалих (продовжує зростати). Найбільше це характерно для жителів радіоактивно забруднених територій, які упродовж 25 років піддавалися хронічному опроміненню, й останніми роками це переважання за статистикою вище за показники по країні. Друге місце за рівнем смертності посідають ліквідатори аварії. Зростає інвалідизація постраждалих: за зменшенням загальної кількості постраждалих зростає кількість інвалідів: зі 106 594 осіб у 2007 р. зросла до 110 827 осіб у 2009 р. Особливістю інвалідизації є те, що зростання відбувається пе-

реважно за рахунок потерпілих (тобто евакуйованих) жителів забруднених територій, у т. ч. дітей. До цього часу не завершено створення Державного реєстру осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, тому наявні в ньому дані не можна використати ані в наукових цілях, ані для прийняття управлінських рішень із питань медичного захисту й ліквідації наслідків катастрофи. У результаті і світова громадськість, і Україна як держава уже втратили дані про медичні наслідки катастрофи.

З урахуванням наведених даних слід визнати, що Загальнодержавна програма подолання наслідків Чорнобильської катастрофи на 2006–2010 рр. виконана не в повному обсязі. Із запізненням розробляється Загальнодержавна програма на наступний період.

У країні продовжується розвал системи радіаційного захисту людини. В основних міністерствах, причетних до захисту людини від дії радіації, ліквідовано підрозділи з радіаційної безпеки та радіаційного захисту. За понад 10 років із часу прийняття постанов КМУ не створено єдину державну систему контролю й обліку індивідуальних доз опромінення населення.

В Україні майже не діє система інформування населення про радіаційний стан, дози опромінення й заходи із подолання наслідків катастрофи. Через відсутність необхідних даних не виконується Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо оприлюднення інформації стосовно зон радіоактивного забруднення від 10.04.2008 р. № 259-VI». Як і за далеких радянських часів в Україні стали приховуватися дані щодо стану здоров'я постраждалих: після 20-х роковин катастрофи у країні не видавалися річні статистичні збірки «Показники здоров'я та надання медичної допомоги потерпілим внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС». Вони в ДЗ «Республіканський центр медстатистики МОЗ України» є лише на магнітних носіях. Через брак коштів не видано й узагальнюючої збірки до 25-х роковин катастрофи.

У суспільстві вже сформувалася думка, що на майбутнє держава усувається від вирішення проблеми подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Цим буде порушено виконання визначеного ст. 16 Конституції України обов'язку держави щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи. Слід звернути увагу на те, що останніми роками проблема подолання наслідків катастрофи стала політичною і чимало питань, у т. ч. перегляд меж зон, перехід на дозовий критерій шкоди від опромінення, торпедуються обласними радами та народними депутатами України.

Було б доцільно дослідити, чому за значного державного фінансування відсутні позитивні результати в подоланні наслідків катастрофи.

У зв'язку з цим вважаються доцільними такі пропозиції:

1) *Кабінету Міністрів України* – з урахуванням існуючих оцінок розробити Концепцію подолання наслідків Чорнобильської катастрофи у віддалений період та на її основі Загальнодержавну програму на наступне п'ятиріччя.

Зважаючи на те, що основним чинником формування дози опромінення населення є (і ще тривалий час залишатимуться) радіоактивно забруднені продукти харчування, вважати за доцільне повернення до подолання Верховною Радою України вето Президента на затверджену Державну програму із безпечного ведення сільськогосподарського виробництва на радіоактивно забруднених територіях.

До *найбільш нагальних* такі заходи:

• розроблення нормативно-правових документів і наукових та організаційно-технічних заходів, спрямованих на перегляд меж зон радіоактивного забруднення та переліку радіоактивно забруднених населених пунктів;

• здійснення заходів із радіаційно-екологічної та соціально-економічної реабілітації радіоактивно забруднених територій і створення в них безпечних умов для життя та господарської діяльності за радіаційним чинником;

• здійснення заходів із виконання законодавства щодо оприлюднення інформації стосовно зон радіоактивного забруднення;

2) *Президентові України* – трансформувати Державне агентство України з управління зоною відчуження в Державне агентство з ліквідації наслідків катастрофи, остільки питання управління зоною відчуження є одним зі складників заходів подолання наслідків катастрофи. Зробити це Агентство центральним органом виконавчої влади, відповідальним за координацію вирішення у країні комплексу питань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи.

ГАЙСЕНКО Андрій Володимирович,
завідувач відділу протиракової боротьби
Національного інституту раку МОЗ України

Протиракова боротьба – одна з найважливіших проблем охорони здоров'я України, актуальність якої визначається постійним зростанням ураження населення злоякісними новоутвореннями, труднощами своєчасної діагностики, високою вартістю та складністю лікування, високим рівнем інвалідизації та летальності хворих.

Злоякісні новоутворення (ЗН) разом із хворобами серцево-судинної системи визначають рівень здоров'я популяції України, оскільки зумовлюють 12,5 % усіх випадків смерті і 25 % інвалідизації населення. У працездатному віці питома вага раку як причини смерті складає 14 % у чоловіків і 29 % у жінок.

Соціально-економічна значимість проблеми визначена тим, що рак знижує тривалість життя чоловічої популяції України на 3,6, а жіночої – на 2,5 року, тривалість життя онкологічного хворого зменшується на 17-18 років, до 40 % цього часу припадає на працездатний вік. У зв'язку зі смертністю від раку населення Україна щорічно втрачає понад 265 тис. людино-років у працездатному віці, серед чоловічого населення до 19 % цих втрат обумовлено раком легенів, а жіночого – до 20 % раком молочної залози.

Про масштаби явища свідчить такий факт: щорічно в Україні реєструється понад 160 тис. нових випадків раку, в т. ч. у 1 тис. дітей, 46,9 % захворілих – особи працездатного віку; щороку помирають від злоякісних новоутворень 85,2 тис. осіб. За цими даними в Україні щоденно виникає 442 нових випадки раку, або 18 – щогодини, помирають від цієї хвороби 239 осіб щоденно, або 10 – щогодини. Ризик захворіти на рак упродовж життя в Україні має кожен 3-4 чоловік і кожна 5-6 жінка. На 01.01.2011 р. на обліку онкологічних установ України перебувало понад 960 тис. онкологічних хворих, у т. ч. 5,5 тис. дітей. Згідно з прогнозними оцінками рівень захворюваності на злоякісні новоутворення в Україні до 2020 р. зросте до 370 на 100 тис. населення.

Аналіз динаміки ураження населення України злоякісними новоутвореннями на основі персоніфікованої бази даних Національного канцер-реєстру свідчить про зростання рівня захворюваності від 306,6 до 365,3 на 100 тис. населення у чоловіків та від 264,3 до 331,3 на 100 тис. населення у жінок, приріст рівня захворюваності складав 19,1 % та 25,3 %, відповідно (табл. 1).

Таблиця 1

Приріст показника захворюваності на рак 1985–2008 рр.

Регіон / Роки	Чоловіки				Жінки			
	1985–1987	1997–1999	2006–2008	Приріст, %	1985–1987	1997–1999	2006–2008	Приріст, %
Україна	306,6	344,7	365,3	19,1	264,3	292,3	331,3	25,3
Житомирська обл.	298,1	345,5	339,7	14,0	248,6	268,0	291,7	17,3
Київська обл.	318,6	383,8	374,8	17,6	281,4	321,9	352,9	25,4
Чернігівська обл.	301,7	388,5	404,9	34,2	221,7	280,9	312,7	41,0

Слід зазначити, що найвищі темпи приросту захворюваності на рак і чоловічого, і жіночого населення спостерігалися при ЗН щитовидної залози, нирки, меланомі шкіри; у чоловіків – ЗН передміхурової залози; у жінок – ЗН молочної залози, окремо слід зазначити, що на інтервалі 1986–1998 рр. рак шийки матки мав негативний приріст, а вже на інтервалі 1998–2008 рр. – позитивний.

Найвищі показники захворюваності на рак (порівняно із загальноукраїнським – 331,5 на 100 тис. населення) спостерігалися в м. Севастополі (475,8), Кіровоградській (421,1), Миколаївській (375,8) та Запорізькій (374,7) областях; найнижчі – у Волинській (270,0), Чернівецькій (266,0), Івано-Франківській (257,9) і Закарпатській (235,8) областях (рис.1).

Вивчення захворюваності на рак у населення радіаційно забруднених територій виявило аналогічні загальноукраїнським тенденції в динаміці та структурі онкологічної захворюваності, й лише захворюваність на рак щитовидної залози має свої особливості – перевищує очікуваний рівень удвічі у чоловічого населення та у 3,5 разу в жіночого, що, безперечно, пов'язане із впливом наслідків аварії на ЧАЕС.

Встановлено, що в 1985–1987 рр. перевищення середньоукраїнського рівня захворюваності чоловічого населення зафіксовано лише в Київській області; в наступні періоди (1988–2008 рр.) – у Київській та Чернігівській областях у зв'язку із підвищенням у цих областях щорічних темпів приросту показника. В усіх трьох областях збільшується рівень захворюваності на колоректальний рак. Високі темпи приросту захворюваності характерні для злоякісних новоутворень сечостатевої системи. Знижується рівень захворюваності на рак легенів, при цьому в Житомирській області цей показник стабільно нижчий за середньоукраїнський, у Чернігівській – стабільно вищий. Показник захворюваності на рак шлунка має тенденцію до зниження, проте в усіх зазначених областях рівень захворюваності вищий, ніж по Україні (рис. 2).

Встановлено, що рівень захворюваності жінок перевищував середній по Україні лише в Київській області. За статистикою в усіх радіаційно забруднених областях стали дедалі частішими випадки захворювання на рак молочної залози (у 1,5-1,7 разу) та колоректальний рак. Рівень захворюваності на рак шийки матки в Житомирській і Київській областях суттєво перевищує загальноукраїнський на всьому інтервалі спостереження; захворюваність на рак тіла матки характеризується стабільним зростанням і перевищенням середньоукраїнського рівня, починаючи з 1998 р. Захворюваність жінок на рак яєчника по Україні має тенденцію до зростання, тоді як на контамінованих територіях має власні особливості: в Житомирській області рівень захворюваності

стабільно зростає, у Київській і Чернігівській пік захворюваності припав на 1998 р.

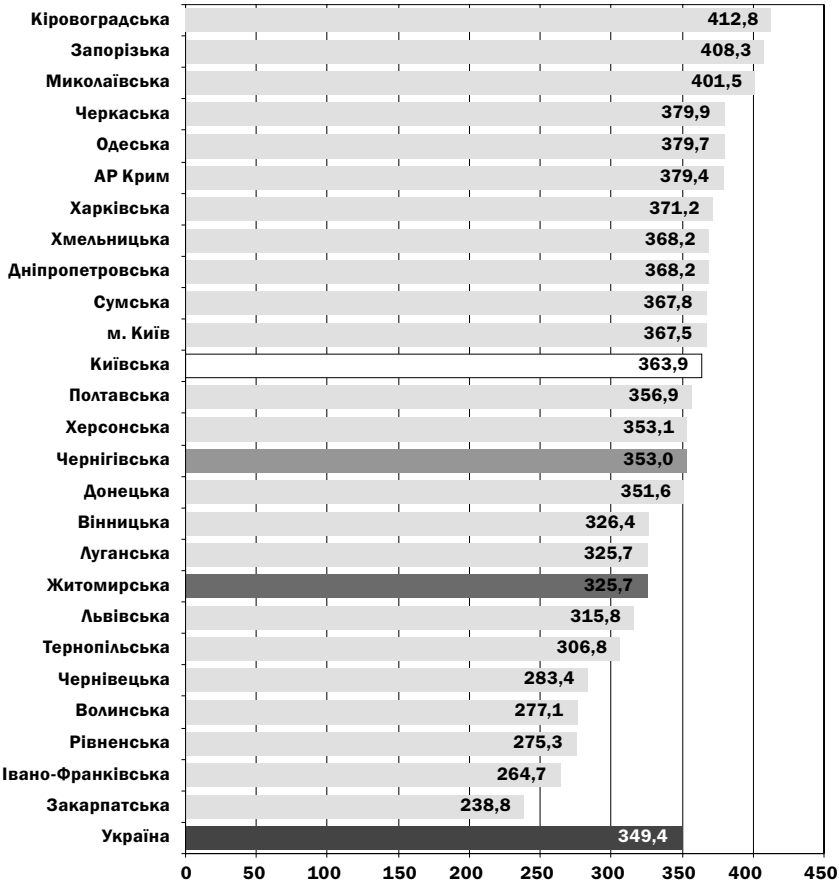

Рис. 1. Рівень захворюваності на злоякісні новоутворення в регіонах України

Рівень захворюваності на рак сечового міхура у жінок зріс в 1,6 разу по Україні, пік захворюваності на цю патологію в Житомирській області припав на 1998 р. (збільшення рівня утричі), в Київській майже не змінювався, а в Чернігівській має тенденцію до зниження. Рівень

захворюваності на рак нирки має високі темпи приросту в цілому по Україні (у 2,4 разу) та особливо виражений у Житомирській області (у 6,4 разу), так, у 2008 р. показник перевищив середньоукраїнський рівень. Рівень захворюваності на рак шлунка в жінок має тенденцію до зниження, проте в Київській і Чернігівській областях значення показника вищі, ніж Україні у 1,5 разу, а в Житомирській області співпадають).

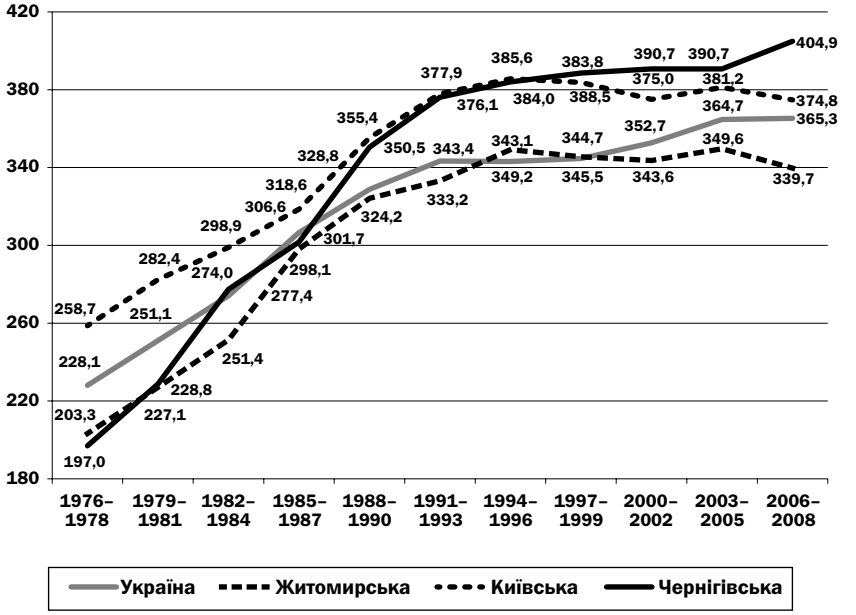

Рис. 2. Динаміка захворюваності на ЗН чоловічого населення України та трьох областей, 1976–2008 рр. (показник на 100 тис. населення, середнє значення за 3 роки)

Аналіз показників захворюваності за віком засвідчує, що в молодших вікових групах обох статей рівень захворюваності майже в усіх контамінованих областях перевищує аналогічний по Україні, у старших вікових групах перевищення зберігається лише у Київській обл.

Вивчення динаміки захворюваності на ЗН дитячого населення засвідчило незначний приріст показника та деяке переважання рівня захворюваності на забруднених територіях (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка захворюваності дитячого населення України

Регіон / Роки	1989	1993	1995	2003	2005	2009
Україна	10,5	10,7	10,0	12,2	11,5	12,1
Житомирська обл.	12,8	14,1	15,8	13,5	13,9	16,7
Київська обл.	13,0	12,6	13,6	15,4	14,0	17,6
Чернігівська обл.	11,5	13.8	16,5	13,9	11,9	13,5

Динаміка захворюваності на гемобластози по Україні та на забруднених територіях характеризується стабільним зростанням, близькими величинами показників і в чоловічого, і в жіночого населення, за виключенням жінок Чернігівської області.

Таким чином, онкоепідеміологічна ситуація в Україні характеризується стабільним зростанням переважної кількості злоякісних новоутворень з найвищими темпами приросту захворюваності на рак щитовидної, молочної, передміхурової залоз, нирки та сечового міхура. Спостерігається перевищення захворюваності на рак населення молодших вікових груп (0–39 років) у контамінованих областях над середньоукраїнським рівнем, що може бути пов'язане з радіаційним впливом аварії на ЧАЕС. Необхідно продовжити моніторинг рівня ураження населення України злоякісними новоутвореннями з використанням можливостей Національного канцер-реєстру.

АРЕШОНКОВ Володимир Юрійович,
перший заступник голови Житомирської обласної ради

Наслідки аварії на ЧАЕС – найважчої за всю історію людства техногенної катастрофи – досі озиваються пекучим болем і стражданнями мільйонів українців.

Територія Житомирщини з-поміж усіх областей України зазнала чи не найбільшого радіоактивного забруднення. 9 сільськогосподарських адміністративних районів області, міста Коростень, Малин загальною площею 977 тис. га з населенням майже 500 тис. осіб потрапили під небезпечний вплив радіації. Значних втрат зазнала економіка та соціальна сфера краю. Надовго та серйозно порушено нормальну життєдіяльність людей, виробничий ритм цілого регіону.

Чим далі ми віддаляємося від фатального вибуху на Чорнобильській атомній, тим більше притуплюється відповідальність органів влади всіх рівнів за долю людей, які постраждали від наслідків катастрофи. А між тим численні нерозв'язані проблеми (соціального, медичного радіаційного характеру) постраждалого населення області з року в рік тільки загострюються, і це призводить до постійної соціальної напруги. Зокрема слід констатувати, що останніми роками заходи щодо соціального захисту населення області, яке постраждало від наслідків аварії на ЧАЕС, здійснюються в умовах недостатнього фінансування з боку держави. Насамперед із року в рік повторюється ситуація незбалансованості фактичних видатків із Державного бюджету України на подолання наслідків аварії на ЧАЕС із реальною потребою суми коштів, визначеною Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Так, на соціальний захист постраждалого населення області на 2011 р. передбачено майже 260 млн грн, що в кілька десятків разів менше за реальну потребу.

Неврегульованість нормативних актів у чинному законодавстві призвела до численних позовів у судові інстанції, які приймають рішення на користь позивачів. Численні позовні заяви постраждалих громадян стосуються неналежного здійснення їм компенсаційних виплат. Нарахування й виплати здійснюються в розмірах, установлених постановами Кабінету Міністрів України, тобто в конкретних сумах. А це суперечить чинному Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», який, зокрема, передбачає, що нарахування компенсацій мають здійснюватися співвідносно до мінімальної заробітної плати.

На розгляді в судах області знаходиться понад 93 тис. таких справ. Людям потрібно повернути недоплачені компенсації на суму 1 млрд 116 млн грн. При цьому простежується тенденція до збільшення розміру стягнень у примусовому порядку з рахунків органів праці та соціального захисту населення, що паралізує роботу райміськуправлінь праці та соціального захисту населення в Народичах, Овручі та Коростені. Станом на сьогодні компенсаційні виплати постраждалим громадянам зазначених районів не здійснюються.

Неодноразові звернення до центральних органів виконавчої влади щодо врегулювання питання виплати компенсацій у розмірах, установлених Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» результатів не дали. Сподіваюся, після нинішніх парламентських слухань вихід буде знайдено.

Житомирська область – єдина з-поміж постраждалих областей України, на території якої в зоні безумовного (обов'язкового) відселення продовжують проживати люди, які мають законне право на переселення та забезпечення житлом. В області нараховується майже 500 таких сімей, у 115 з яких виховуються малолітні діти. На сьогодні вдалося відселити людей із 35 населених пунктів, віднесених до II зони гарантованого добровільного відселення; загалом в області 63 таких населених пункти. У 24 селах Народицького, Овруцького, Малинського, Олевського та Луганського районів живе від 1 до 20 сімей (загалом 134 сім'ї), більшість із яких складається з одиноких людей похилого віку.

Користуючись нагодою, пропоную відновити в Державному бюджеті України статтю «Забезпечення житлом громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» і, передбачивши кошти для спорудження житла таким сім'ям на екологічно чистих територіях, переселити їх. За підрахунками фахівців, для переселення людей із забруднених на чисті території Житомирщини потрібно 115 млн 700 тис. грн.

Більше уваги варто приділяти вирішенню питань медичного захисту постраждалого населення. Останнім часом спостерігається зростання показника захворюваності серед дітей, які проживають на забруднених територіях області, збільшення кількості смертних випадків серед дорослого населення від хвороб, безпосередньо пов'язаних зі згубною дією радіації. Особливо помітний ріст захворюваності (у 6–8 разів порівняно з доаварійним періодом) серед постраждалого населення на злоякісні новоутворення. Тому важливим завданням є раннє виявлення недуг і повноцінне спостереження диспансерних хворих.

Діагностичне й лікувальне обладнання 9 уражених районів області повністю вичерпало свій ресурс. Це стосується передусім рентгендіагностичної апаратури, встановленої в лікарнях ще у 60-х роках XX ст. Області необхідно замінити 10 рентген-діагностичних комплексів районних лікарень на загальну суму 8 млн грн. Крім того, для повноцінного обстеження й лікування населення, яке проживає на забруднених територіях (особливо в сільській місцевості), потрібно придбати нове сучасне лікувальне обладнання, наприклад електрокардіографи, ректороманоскопи, медикаменти тощо. Загалом на такі потреби потрібно 12,5 млн грн. Ми повинні разом докласти максимум зусиль для поліпшення рівня надання первинної медико-санітарної допомоги постраждалому населенню Житомирщини.

Ще одна проблема: через обмежене фінансування повною мірою не використовується право жителів області, які постраждали від аварії на

ЧАЕС, на безкоштовне й пільгове оздоровлення. На виконання вимог чинного Чорнобильського законодавства у 2010 р. в область було спрямовано 51 млн грн. За ці кошти своїм законним правом на повноцінне оздоровлення скористалося лише 15 тис. осіб, що складає 5 % від усіх постраждалих громадян. Незважаючи на те, що з кожним роком вартість путівки зростає, фінансування видатків на санаторно-курортне лікування у 2011 р. знову залишилося на рівні 2010 р., хоча для оздоровлення постраждалих громадян області потрібно майже 1,5 млрд грн.

Житомирська обласна рада, представники низової ланки місцевого самоврядування краю активно підтримують ідею з відродження та розвитку радіоактивно забруднених територій області. Проблема відродження життя на забруднених територіях актуальна передусім тому, що держава не спромоглася за 25 років, що минули після аварії на ЧАЕС, забезпечити постраждале населення житлом у чистій місцевості.

Під приводом недоцільності вкладання коштів у розбудову населених пунктів зони безумовного (обов'язкового) відселення тут іще 20 років тому було зупинено промислове та сільськогосподарське виробництво, припинено роботи зі спорудження газопроводів і водогонів для забезпечення людей чистою водою, будівництва доріг, крім того, весь цей час не підтримувалася діяльність підприємств житлово-комунальної сфери та побутового обслуговування населення. Досі ці роботи не відновлено. Але ж тут живуть люди, які потребують належних умов життєзабезпечення: благоустрою домівок, якісної питної води, добротних доріг, вуличного освітлення тощо!

Фахівці давно б'ють на сполох: перевищення вмісту шкідливих для здоров'я речовин у криницях радіоактивно забруднених районів області перевищує норму в декілька разів. Лише на половині від усієї кількості водогонів у забрудненій зоні встановлено станції знезараження води.

Чимале занепокоєння викликає стан полігонів твердих побутових відходів на радіоактивно забруднених територіях та їх утримання, 41 % з яких не відповідає елементарним санітарним вимогам. Не на належному рівні утримується прилегла територія, здійснюється контроль стану підземних вод.

Хоча певні зрушення у цьому напрямку вже є. Зокрема, у м. Коростені діє сміттєсортувальна станція. Вирішено питання з виділенням земельної ділянки під будівництво сміттєпереробного заводу. Щодо цього тривають переговори з проектно-будівельною компанією «Україна–Австрія».

Настав час переглянути зони радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи, що сприятиме привабливості по-

страждалих територій для вітчизняного й іноземного інвестування, подоланню негативного іміджу забрудненої території, а також усуне необґрунтовані заборони щодо бюджетного фінансування економічного та соціального розвитку територій, ведення сільськогосподарського й лісогосподарського виробництв.

Науковці детально обстежили окремі населені пункти, віднесені до зони безумовного (обов'язкового) відселення Коростенського, Народицького районів і смт Народичі, й підготували відповідний експертний висновок. За всіма радіологічними показниками, згідно з чинними нормативно-правовими актами, територію цих населених пунктів можна перевести із зони безумовного (обов'язкового) відселення до зони гарантованого добровільного відселення.

Дослідження експертів розглянуто на сесіях сільських, районних та обласної рад. Депутати й жителі населених пунктів Житомирщини підтримують зміну статусу зони, але лише за умови збереження та забезпечення пільг, передбачених Законом України «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» для постраждалих II категорії. Тому у випадку перегляду статусу зон радіоактивного забруднення варто розробити механізм фінансової підтримки економічного та соціального розвитку постраждалих територій, відтворення соціальної інфраструктури, зруйнованої внаслідок аварії на ЧАЕС.

Отже, становище, що склалося, вимагає вжиття невідкладних конкретних і широкомасштабних заходів із залученням науково-технічного, виробничого потенціалу, і обов'язково – належного фінансування.

КУЦЕНКО Віра Іванівна,
завідувач відділу суспільних проблем сталого розвитку
ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», д. е. н., професор

Великі промислові центри Японії – Хіросіма й Нагасакі – миттєво були зруйновані та спалені. За лічені секунди загинуло понад 210 тис. осіб. За масштабністю й наслідками значно більшою трагедією стала аварія на Чорнобильській атомній станції, у результаті якої постраждало 3,5 млн осіб, 160 тис. осіб зі 129 населених пунктів змушені були залишити рідні домівки та переїхати в інші місця; прямого радіаційного ураження зазнало 10 % території, в результаті чого значна частина природних та економічних ресурсів виведена з господарського обороту.

Аварія на ЧАЕС, еквівалент потужності вибуху на якій дорівнював 500 атомним бомбам, скинутим на Хіросіму, чверть сторіччя негатив-

но впливає на соціально-економічну ситуацію в Україні загалом і насамперед тих регіонів, які зазнали прямого впливу внаслідок аварії. До цього часу не лише Чорнобильська зона, а й Україна в цілому має значні соціально-економічні втрати. Як наслідок – коефіцієнт локалізації бідності в Чорнобильських регіонах, зокрема в сільській місцевості, залишається дуже високим, що гальмує розвиток цивілізації.

Значних втрат зазнав соціальний сегмент економіки. До цього часу для Чорнобильської зони характерною є нерозвиненість дорожньої інфраструктури. Дотепер рівень розвитку житлово-комунального господарства цього регіону є одним із найнижчих в Україні. Не дивно, що, наприклад, частка домогосподарств, які своїм житлом незадоволені, складає в цілому по Україні 15,2 %, то у Вінницькій області цей показник складає 20,4 %, у Чернігівській – 23,8 %.

Сьогодні й у нашій державі формується економіка знань. За цих умов суттєво зростає роль освіти. Проте в регіонах Чорнобильської зони й територіальна, й економічна доступність до сфери освіти є нижчою порівняно з іншими регіонами. У результаті освітній рівень населення в цих регіонах значно нижчий, ніж по Україні в цілому. Скажімо, вищу освіту нині має 16,4 % населення нашої держави (віком 6 років і старші), тоді як у Тернопільській області – 9,4, в Івано-Франківській – 10, у Волинській – 10,6, у Житомирській – 11,5 %. Більшість регіонів, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, відстає від середньоукраїнського показника і за питомою вагою населення, яке має професійно-технічну підготовку.

Сьогодні вкрай важливими залишаються не лише кількісні, але і якісні параметри. Адже високий рівень знань – це вирішальний чинник підвищення професіоналізму, необхідного для зростання ефективності виробництва в усіх сферах економіки. Останньому має сприяти подальше зміцнення інфраструктурного потенціалу освіти, впровадження мультимедійного обладнання. Наука доводить, що за допомогою сприйняття на слух запам'ятовується 15 % мовленнєвої інформації, зором – 25 % візуальної інформації, а двох одночасно – 65 % інформації, що повідомляється.

Використання комп'ютерних технологій дозволяє забезпечити знання динамічними ілюстраціями, подати навчальний матеріал в естетичній, доступній і захоплюючій формі. За рахунок використання в навчальному процесі мультимедійної апаратури якість навчання підвищується на 20–40 %, а темп занять прискорюється на 30 %. Підвищення якості підготовки кадрів потребує оновлення змісту навчання з урахуванням вимог економіки знань та інформаційного суспільства, формування освітнього середовища, яке б сприяло всебічному розвитку

особистості, утвердженню загальнолюдської моралі, активізації екологічного та фізичного виховання; приведення профілю професійно-технічної освіти відповідно до потреб економіки регіонів Чорнобильської зони у кваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці фахівцях.

У Чорнобильській зоні особливо гострою залишається проблема зміцнення здоров'я населення, адже без її розв'язання про подальший розвиток цивілізації у цьому регіоні узагалі не може йтися.

Рівень захворюваності населення, яке проживає в Чорнобильській зоні, є значно вищим, ніж у середньому по Україні. Скажімо, в розрахунку на 100 тис. населення кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань у 2010 р. у Вінницькій області склала 119, в Івано-Франківській – 127, у Черкаській – 115 % до середньоукраїнського показника. Особливо високі показники характерні для хвороб ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин. У Вінницькій області цей показник майже удвічі перевищує середньоукраїнський, а в Рівненській – склав 227 %.

Водночас у більшості із Чорнобильських регіонів забезпеченість населення мережею медичних закладів значно відстає від середньоукраїнських показників. Так, у Вінницькій області забезпеченість лікарняними ліжками складає 93 % до середнього показника по Україні, амбулаторно-поліклінічними закладами – 72 %, у Волинській області ці показники відповідно склали 89 і 81 %. Характерно, що й до сьогодні знижується доступність первинної медичної допомоги, адже значна частина населених пунктів не має доріг із твердим покриттям.

На стан здоров'я впливає невирішена й досі проблема питної води, зокрема її якості. Це стосується передусім сільської місцевості, де домогосподарства використовують воду для пиття з колодязів, річок. Якщо в цілому по Україні 62,5 % домогосподарств основним джерелом водозабезпечення мають мережу водопостачання, то у Вінницькій області – лише 40,6, Житомирській – 26,7, Івано-Франківській – 33,2, Чернівецькій – 27,9 %. Значна частина колодязів не придатна для господарсько-питного водозабезпечення через високий вміст шкідливих і небезпечних для здоров'я мікроорганізмів.

Низький рівень стану здоров'я зумовлює й низьку якість освіти. Встановлено, що 34 % неуспішності учнів пов'язано з відхиленням у стані здоров'я дітей і підлітків.

Зважаючи на те, що аварія на ЧАЕС ще не одне десятиріччя впливатиме на стан здоров'я населення, соціально-економічні показники, для подальшого розвитку цивілізації Чорнобильських регіонів необхідно забезпечити:

• шкільні та вузівські програми темами, що передбачають вивчення проблем Чорнобильської аварії та її наслідків;

• населення цього регіону знаннями та культурою у сфері радіаційного захисту. З цією метою засоби масової інформації мають постійно нагадувати про радіаційну небезпеку, правила поведінки в умовах проживання в зонах забруднення, необхідність дотримання кожним жителем правил безпеки й запобігання внутрішнього опромінення.

Отже, перспективи соціального розвитку Чорнобильської зони значною мірою визначатимуться державною політикою, що об'єднує зусилля влади, бізнесу й населення. Такий підхід дозволить залучити в Чорнобильську зону інвестиції у вигляді прямого субсидування, а не кредитування. Об'єкти, побудовані за рахунок державних коштів, потім мають передаватися жителям у довгострокову оренду. Держава таким чином може вирішити проблему створення нових високотехнологічних робочих місць, що дозволить зменшити рівень безробіття в цих регіонах і прискорити цивілізаційний розвиток.

ЗМІСТ

Проблеми соціально-економічного розвитку територій, що постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС 3

Висновки та пропозиції 8

Додаток. Матеріали засідання «круглого столу» 11

ЄРМОЛАЄВ А. В. 16

СКАЛЕЦЬКИЙ Ю. М. 17

ВАЩЕНКО К. О. 21

ЯЦЕНКО В. М. 24

ОЛЕЩЕНКО М. М. 26

УДОВИЧЕНКО В. П. 32

МАКСИМЕНКО К. 39

ЛИННИК С. О. 44

МИРНИЙ С. В. 50

ОМЕЛЬЯНЕЦЬ М. І. 52

ГАЙСЕНКО А. В. 55

АРЕШОНКОВ В. Ю. 60

КУЦЕНКО В. І. 64

Наукове видання

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІЙ, ЩО ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК АВАРІЇ НА ЧОРНОБИЛЬСЬКІЙ АЕС: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Аналітична доповідь

Літературні редактори: *О. В. Москаленко, І. В. Куницина*
Коректори: *О. В. Москаленко, І. В. Куницина*
Верстка: *І. В. Куницина*
Обкладинка: *Є. Ю. Стрижеус*

Відповідальний за випуск: *В. М. Сизонтов*

Оригінал-макет підготовлено
в Національному інституті стратегічних досліджень:
01030, Київ-30, вул. Пирогова, 7-а

Підп. до друку 19.12.2011 р. Формат 60x84/16. Папір офс. № 1. Різограф.
Гарн. «PetersburgC». Обл.-вид. 5,99 арк. Наклад 200 пр. Зам. 11-707

Віддруковано ПП «Вид-во «ФЕНІКС»
03680, м. Київ, вул. Шутова, 13 Б
Тел./факс 501–93–01

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК